

В.В. Яковлев

Тэнгэ кырдыбыт тэнкэ тиит

Былыргы икки улуус ыпсыта буолан, ыдырыһа сабардаан сытар ардас систэр кырбааттарын быһынаабы, аата-суола биллибэт биир кыракый үрүйэ хоннобор, баар хара тыа бары отуттан-маһыттан соботоһун уһулуччу чорбойон, үтүө бэйэлээх, баарабай улахан тэнкэ тиит, халлаан уорбатын таарыйар курдук, ыраахтан көстөн, бэлиэ бабайытык үүнэн, хоройон турара. Тэнкэ тиит анныттан, кыстык угун саға кыракый балаһан элээмэтиттэн бу кинини кытары үрдүгү былдьаһан, куоталаһа сатыырдыы, тохтоло суох, күөх буруо өрө хоройон тахсан, күһүңнү халлаан чэбдик уорбатыгар тэнийэ, симэлийэ тарһанар. Онтон атын, чугастаабы биэс-алта көс иһинэн, киһи хараһар быраһыллар, атын туох эмэ бэлиэни, икки атахтаах баар сибикитин булбаккын.

Икки атахтаахпыт да диэхтээн, бу балаһан сыһыгар иккиэйэхтэр — Собо уола Микиипэр оһонньор эмээхсининээн.

Оһонньор, сомоһо олоппоско балтараа чиэппэрдээх уһун молайо быһаһын умса баттаан олорон, талах уктаах, саары буолан хаалбыт эргэ игиитин дуомунан аалан мүлүктүүр. Эмээхсин, сып-сап курдук туттан, ханас диэки иһит-хомуос бэлэмниир, кыл күлбүһэбинэн обургу соһус чараас чугууннааһын сууйан эргичиппэхтиир.

— Чэ, мин тингэһин уулатан тахсыым,— диир 050нньор бэрт наһыллык, холто буолбут сарыы сонун иһин түгэбинэн кутаччы курдана-курдана.— Тоһуя иһиккин-хомуоскун таһаараар. Сүгэни кытары... Иккиэннэрин,— диэн, ааны аһан туран, эргиллэн эбэн эттэ.

- Бугун халлаан дьэ тымныйбыт. Өгөйө адаарыһан турар куула тииттэр быыстарыттан ып-ыраас күн тырымныы оонньоон тахсан иһэр. Бу иннинэ, бэбэһээ-иллэрээ күн кыстык хаар сана түстэ. Онон былыттаах нуһаран күннэр турбуттара. Бокуруоп ааспыта түөрт-биэс хонно, ол тухары кыстык дьэ бу сана кэллэбэ. Дьыл быйыл хойутаата, онон мантан антах тымныйара буолуо. Собо уола оһонньор эмээхсининээн бүгүн ол иһин идэһэлэрин өлөрөргө быһаарыннылар.

Уулаабыт сүөһү хаана кэлимтиэ буолар, онон өлөрүөх иннинэ, идэһэни уулатан таһаарар ордук. Тингэһэлэрэ быйыл үчүгэй аһай, онон сөп соһус идэһэ буолар ини, куобах быыстарайдаатахха. Бу аһыйах сылтан бэттэх сэрии туран, дьыл-күн уларыһан, аны бэйэни кэтэнэ соһус аһаан-таннан олордоххо табыллар. Сэрии сут-кураан содуллаах диэн былыргылар этэр буолаллара.

Оһонньор, бугун санаатыгар аралдьыйан, ойбонун тэһэн, ыраастаан, тингэһэтин уулатан тахсан иһэн, кыбыһын кэтэбэр турар тэнкэ тиитин сана санаан, көрөн

ылла. Көрөөт, соһуйан, дык гына түстэ. Били кыыла эмиэ кэлэн олорор. Эмиэ кини таптыыр тиитин төргүү мутугар кэлэн түспүт. Хайдах ааспат-арахпат баҕайыный ити? Барымаары гынар буоллаҕа дуу? Булбута син хас да хонно эбээт. Бүгүн үһүс күнэ дуу? Кини киһи былыкка-хаарга баттатан, сөнөн олордоҕо дии санаабыта. Бүгүн баҕас бачча ыраас халлаан күн кини аттаныан сөп этэ, дойдулаах киһи дойдутун диэки. Тоҕо муодатай, ити?

Көтөр-сүүрэр барбыта быдаарыйда. Кини барыахтаах кэмэ ааһан эрдэҕэ. Тулдук өйүөлэнэн, туллугу кытары аргыстаһан айанныыр диэччилэр, онтукалара бокуруоп иннинэ төннөн ааспыттара.

Оҕонньор олбуорун баҕанатыгар тингэхэтин баайа туран, кэннин хайыһан, кыылын эмиэ көрөн ылла. Кини далтан сүөһүтүн таһаарарыгар олороро эбитэ дуу, кэнниттэн кэлэн түспүтэ дуу? Киһиттэн толлубат баҕайы дуу, тугуй?

Дьиэттэн эмээхсинэ, иһит-хомуос тутуурданан, танкынаан тахсыбытыгар өс саҕа буолла:

— Хайа, бу тоҕо сыгынһаҕын сарайан таҕыстын, тутан биэрбэккин дуо?

— Кэбис-кэбис! Бэйэн да оҕус ээ, баҕанаҕа сөрүү тардан бараннын,— дии-дии эмээхсинэ дьиэтигэр дьөгдөрүйдэ.

— Күтүр өстөөх... Хайа наадалаахха... Урут тутара ээ. Быйыл туох буолтай?— диэн, эмээхсинин мөҕө-мөҕө, оҕонньор сүөһүтүн охторуохха сөптөөх сана сир көрдөөмөхтөөтө. Күрүөҕэ сыһыары турар кыайары, хантаччы туттарбакка эрэ, соҕотоҕун сатаан таба охсоро биллибэт. Урукку эбитэ буоллар, син да этэ. Урукку эбитэ буоллар, икки сүгэлэнэн хайаан тарбачыһа суоҕа этэ. Эт эттиир сүгэтинэн «тос» гыннаран кэбиһиэ этэ. Билигин оҕонньор онтун астыммакка, маска туттар сүгэтинэн,— арыый улахан дуу дии санаан,— охсор санаалаах. Билигин урукку буолбатах, урукку аны ааһан эрдэҕэ эбээт!

Оҕонньор олбуорун ханас диэки ааныгар тийэн сүллүгэстэрин түһэртээн баран, эт эттиир сүгэтинэн тон буору сиритэ-хайыта дайбаан, чугуун олордор онхойун таһаарда. «Саатар, тахсан, иһит-хомуос сыҕарытыспат буоллаҕа үһү!»— диэн саны-саны чугуунун, хобордооҕун аҕалтаата. Тингэхэтин сиэтэн кэлэн, баһын томторуктуу эрийэ көтөн ылан баран, баҕанаҕа аҕалан моонньун сөрүөһүннэри кирис өтүүнэн ыбылы тардан кэбистэ. Тоҕо эрэ туой дубук-дабык туттар, аҕылыыр, ыгылыһар. «Туох үөдэн буоллум, оҕолоор»,— диэн кыратык уоскуйа түһэн баран, хап-сабар, идэхэтин эмискэ сүүскэ саайар. Тингэхэ эрэйдээх икки илин атаҕынан сөһүргэстии түһэр, охтуо эбит да быата ыһпат, хантаччы тута сылдыар. Оҕонньор лаппыйан иккистээн саайар,

быатын төлөрүтэр. Сүөһү кырыытынан түһэн, түөрт атабын түүрэ тартаран, абыйахта салгыны хаһыйбахтаан хаалар.

Хаана чугуунна балачча сүүрбэхтээбитин кэннэ, эмээхсин, дьэ таннан, алтан олгуйдаах, хомуостаах-тойдоох тахсан кэллэ.

— Дьэ ити, туох буоланнын, кыыс оҕобун киллэрэннин, дьиэбэ сүүрэ сылдьабын?— диэтэ оҕонньор.

— Күтүөр, оттон сааһыран истэбим аайы кэбирээн иһэбин. Тулуйан көрбөт буолан хааллым. Чыычаахтарбын аһынарым, таптыырым да бэрт, доҕор, оҕо туттан кэбиһэбин быһыылаах.

Микииппэр оҕонньор илиитин салааһына кэм да баар эбит, имигэс-имигэстик туттумахтаан, бокуойа суох салыкынатан, начаас үлүгэр сүөһүтүн иһин хостуу охсон кэбистэ. Арай биирдэ алҕас туттан, ханнын быһах уһугунан таарыйан кэбиһэн эмээхсиниттэн мөбүллэн ылла. Ол туран, тоҕо эрэ, санаата били тиититтэн арахпата. Иккитэ-хаста, кэннин хайыһа охсон, көрөн ылаттаабыта, кыыла кинилэр диэки харах буолан баран хамсаабакка сөнөдүйөн олорор. Ону бэлиэтии көрөн, эмээхсинэ эмиэ сэмэлээтэ:

— Хайа үөдэн буолан, элэпэччийэн хаалла, оҕолоор? Тугу маныыгын итиннэ?

Микииппэр туох диэбин булбакка, мух-мах барбахтаан баран, өй ылан:

— Ээ, Баһырбаспын көрөбун ээ. Ханна түһэн хаалла?— диэтэ.

— Күтүөр, оттон дьиэбэ хаалбатаҕа дуо?! Билигин тахсыһаары гыммытын таһаарбатым. Күтүр, түөһэйээри гыммыт дуу, оттон быһах сытыылыырын саҕана, соторутаабыта бэркэ таптаһан, кэпсэтэн эрэгит дии.

— Ээ, арба, оннук этэ дуу,— диэтэ оҕонньор быһаарыыта суох,— Хата, киирэн таһаарбаккын ээ, манна сээкэй илии-атах салаһыа этэ, бачча астан-үөлтэн.

Оҕонньор аны тула көтө сылдьан атахтарын иниирдээн дьырылатта, сүһүөхтэрин бысталаата, ол туран, биирдэ, сындааһын иниирин быһа анһан кэбиһэн, эмээхсинин хаһытатта. Бэйэтэ да аһыйда. Аны, субатын ытымаары киччириһэбин диэн, тириитин хас эмэ сиринэн бааһырдан кэбистэ. Онон эмиэ санаата алдьанан барда. Хайдах буолан, бүтүннү хамсаныыта наар илии таһынан буола турарый? Ыгылыһара бэрт. Туохтан бу айылаах ыгылыһарый, бу кини?

Баһырбас тахсан, ээр-сэмээр кэтэһэ сылдьан, икки иччитэ туох быстабы-остоҕу быраһан биэрбиттэрин харайа сырытта. Тотто да быһыылаах,

кэнникинэн салбана-салбана, сытынан кэбистэ. Ханналарын саабын, маньрыырын энин олбуордарын таһыгар быраҕаттаатылар. Офонньор олору биир сиргэ чохчолоото.

Эмээхсин иһин ырытан бүтэриитэ, офонньор сүөһүтүн астаан бүтэрэн, ампаарын иһигэр сабыс-сана сыа хаары кылбаччы кутан баран, этин миэстэ-миэстэ салаасканан тиэйэн илдьэн, тарҕата быраҕаттаата. Төбөтүн, тириитин, туйахтарын харайталаата. Истэрин үксүн дьиэбэ киллэрдилэр, үчүгэйдик, уу сылытан хайаан, набылыччы ыраастаатылар.

Ол икки ардыгар эмээхсин, үөс тардары уган, кыра күөһүн уокка уура оҕуста. Офонньор таһырдыа тэлгэхэтин ыраастаата, ол-бу хааны-сиини, куһаҕаны хомуйталаата, иһити-хомуоһу дьиэбэ таһыталаата. Ол сылдьан, харабын тиититтэн араарбата. Кыыла хам-түм төбөтүн хамсатан, тумса килбэс гынан ыла-ыла, олорор.

Киирэн, оччо саната-ингэтэ суох, уку-сэки соҕус аһаатылар. Күн киэһэрэргэ барда. Онон офонньор тиэтэйэ-саарайа далыгар тахсар, сүөһүлэрин уулатар, эмээхсин иһин өрүсүһэр, сууйар-тарыыр буолла.

Офонньор тахсыах буолта ааныгар Баһырбаһа кэлэн кэннинэн ыга анныллан олорор эбит. Ону мөбө-мөбө, халҕанынан курулааччы үтүрүйэн, таһырдыа тахсыбыта, арай ыта атабар сүрүөстэ сылдьар, кутуругун кумуччу туттубут, иһиллэр-иһиллибэт гына иһигэр ыйылаамахтаан ылар.

— Баҕайы, хайа үөдэн буолтуй, доҕоор? Дэлби ону-маны маҕыйан, иһэ адаарыйдаҕа дуу, тугуй?— дии-дии аанын сэгэтэн баран ытын атабынан үтүрүйэн, иһирдэ анһан кэбистэ. Чигдитигэр аҕыйах атылы онороот, соһуйан, чохчорус гына түстэ. Олбуорун ханас өртүттэн, хаар бөбөнү сахыйбытынан, күтүр бэйэлээх көтөн быластаан тахсыбат дуо?

— Оо, айыым таһарам! Бу күтүрү, бу күтүрү!— дии-дии чохчорус гына-гына, икки илиитинэн өттүгүн таһыйа турар эбит, Микииппэр офонньор биирдэ өйдөнөн кээлтэ. һуу! Сүрэбэ мөхсүбүт, уйулҕата хамсаабыт да эбит. Бу туох айылаах буолан бачча соһуйдаҕай, уолуйдаҕай? Бачча сааһыгар диэри урут маннык дьаабыламмытын өйдөөбөт этэ эбээт! Туох эмэ битэ-билгэтэ буолуох бэйэтэ дуо?.. Пахайбын да! Үтүө көтөр ааттаах буолан баран, аны элиэбэ-тураахха дылы, киһи бырахпыт куһаҕанын хомуйса сылдьар дуу? Күтүр, туох аанһа кэмэлдьилээх баҕайы сылдьар үһүө, итинник буоллабына. О, айыым таһарам! Аанһаҕа өгөйбөтө быйыылаах, бу хара түөкүн, мин тиэргэммин! Аанһанан арахсан бизеримээри булла быһыылаах!

Офонньор абылы-абылы, олбуорун ааныгар өйөнөн турда.

Ол икки ардыгар тойон кыыла ырааппакка санныы көтөн нэлимнээн кэлэн, иннин күөйбүт курдук, далга барар суолун чэригэр дагдас гына олоро түстэ. «Бу күтүрү добоор! Ити хайдах-хайдах буолар быһыытай?— дии санаата офонньор, ону көрөн туран.— Аны, унуох туттараары, сыналана сылдыар баҕайы эбит буолбаат!» Былыр инньэ диэни истэр этэ. Ол онтон, хайдах эрэ арыый чэпчии быһыытыйда. «Бэйи ити буоллаххына, хайыыр эбиккиний, мин эйиэхэ оргууй чугаһаан көрүүм. Оттон сыналанан олорор күннээх буоллаххына, саабын таһааран көрүөм буоллаҕа».

Микииппэр оргууй сүлүгэс быһыынан кыбыллан, олбуорун аанын тахсаатын кытта, кыыла саараабыт курдук дугдуннаамахтаан баран, көтөн налыннаан тахсан, били, урукку тиитин төргүү мутугар тийэн, суодас гына, хатана түстэ. Уонна моонньун ньыкыччы тардан, төбөтүн бүтүннүү көхсүгэр эргитэн баран, хамсаабакка кинини одуулуу олордо.

"Бэрт унуох туттарарга кыһаллыбат тойон ээ, быһыыта,— дин саныы-саныы, офонньор далыгар тийэн, сүөһүлэрин таһаартаата. Кыбыы иһигэр, агар муннукка долборук онорон, онно тутан турар, миинэр атын сиэтэн таһааран, ойбон диэки сукуннаата.

Атын уулаган тахсан иһэн көөртө, көтөрө маабын түспүт мутугар хамсаабакка олорор. Киһи чугаһаан иһэр диэн бэрт кыһаллыах быһыыта биллибэт. Кыбыы иһигэр киирдэххэ, тиитэ онтон чугас, саа эрэ тэбиитэ бадахтаах да, дьэ кини ол курдук кыһаллыбат. Ньылбыйыабынан ньылбыйан баран, лыксыан олорор. Атыгар кыратык от быраҕан биэрээри, офонньор атырдыабынан, санаатыгар куттанар эбит дуу, суох дуу диэн холоон собуустук хамсаныталаан ылла да, анараата дьигис да гынан көрбөтө. Үөһө баҕайы сараадыан тахсыбыт, атырдыахтаах да от кинини куттаабата. Ол курдук, тойон кыыла олоубут сиригэр олорон хаалла.

Офонньор сүөһүлэрин киллэрэн, баайталаан баран, балаҕаныгар аһан, саната суох, кэтэбиттэн тардыстан, оронугар сыппахтаата. Эмээхсинэ хаан кутан, буһара охсоохтообут.

— Хайа, офонньоор, ыарыйдын дуу, тугуй? Дьэ баар-суох дьоро киэһэбитигэр тылгыттан маттын?— диэн эмээхсин аһыы олорон, санаата батарбакка ыйытта.— Этэннэ олорор буоламыт, син бэйэбитин көрүнэн, сүөһүлээх-астаах аатыран бу идэһэ өлөрүннэхпит диэн, бу киэһэни быһа испэр

үөрэ сылдыбын. Бээ, быйыл ыал эрэ идэхэлэммет дыла буоллаҕа буолуо, бука.

— Сол! Мээнэ санарбакка, сүгүн олор! Бар, хата, уоккар аста биэр!—
Оҕонньоро быһаарыта суох хадьыаскаланан кэбистэ.

Киэхэ оронун эрдэ булла. Эмээхсинэ утуйарыгар ытын таһаараары
гыммытыгар бардыгынаан тоҕо барда:

— Хоннун дьиэҕэ! Таһаарыма!

— Анныа-аньы! Күтүр, утуйан онторбокко, сытар эбит дуу, аны аныаха
диэри. Бу үйэҕэ таһырдыа хонор этэ дии, оттон. Эккин-аскын барытын
харайбытын буолбат дуо? Баҕайы, хайа-хайа үөдэн буолтуй, оҕолоор?— дии-
дии, эмээхсин аанын хатаан халыгыратта.

Сарсыныгар Микииппэр оҕонньор эрдэ турда. Аанньа утуйбакка, эт-этэ
бүтүннүү көһүйбүт, төбөтө дьалкыннас. Уотун оттон, чэйин өрөн баран, тахсан
хонук маһын эрбээтэ. Тымныы күүһүрбүт, тыас-уус уорааннаммыт. Сулустар
дыримнэстэр. Халлаан сырдыра буолбут, үргэл арҕаа тыа төбөтүгэр
санныйбыт. Ити аата, бу унньуктаах, аҕыс ыйдаах кыһынны хонуктан эмиэ
биир хонугу көбүрэттэхтэрэ. Ол устатын тухары эмиэ - хонук ааҕан кылахтаһар,
ыйы, сулуһу кэтиир-маньыр дьарыгар түһүөхтэрэ буоллаҕа. Ыарыга-сүтүүгэ,
ол-бу дьаллыкка ыларбакка, быйыл кыһыны этэннэ туоруулара буоллар...
Бэҕэһэнни баҕайы кыыл бөлүүн ханна эмит дьүгэлийдэ буолла, суоҕа буолла?

Оҕонньор, хонук маһын салааскаҕа соһон аҕалан, балаҕанын аанын тэлэччи
аһан туран, иһирдэ тамнааттаата. Дьиэ иһэ туман оргуйда. Эмээхсин, туран
тэмтэриннээн кэлэн, ол хардаҕастары оһох кэннигэр кыстааста.

Суунан-тараанан, хаһан аһаан-сизэн бүтүөхтэригэр диэри халлаан
күндээриччи сырдаата. Саҥа хаар түһэн, бу тыа ыалыгар саҥа түбүгү-садьыгы
үөскэттэ. Оҕонньор отун-маһын тиэйиэ, сохсотун туруоруо, туйахтарын
бэрийиэ, эмээхсин хотонун сыбыахтааҕа. Онтон да атын, син тус-туһугар үлэ-
хамнас тиһигэ суох күөдүйэн тахса турдаҕа эбээт, бачча кыстык кээлтин
кэннэ, таах олорор диэн кэлиэ баара дуо?

Оҕонньор таһырдыа тиитин көрбүтүнэн тахсыбыта, кыыла олорор. Туох
сатананы, доҕоор! Баатыгарын, итиннэ олорон эрэ, чөккүйэн хаалбыт
буоллаҕа дуу? Чуннаан били, бэҕэһээ идэхэлэрин куһаҕанын быраҕаттаабыт
чөмөбүн тиийэн көрбүтэ, туох да суох гына имири сотон кэбиспит. Суолуттан
көрдөххө, сарсыарда дьаһайбытыгар сөп. Байырдас эрэйдээх онно чугаһаабатах
даҕаны.

Собо уола оџонньор, ону көрөн, бу кыыл кини ордуутун барбат гына булбутун биллэ.

Далыгар тийэн, сүөһүлэригэр от тарбатын баран, оџонньор дарабар муостаах, ала оџуһун миинэн мас тийэ табыста. Кэнниттэн Баһырбаһа батыста, иллэн кыайар тугу гынай. Балабана, күрүөтэ-хаһаата көстүбэт буолтун кэннэ, сол курдук тиитэ барахсан куолутунан сайыһа, атаара хаалаахтаата.

Ити курдук, бу Микииппэр оџонньор киһини билэр буолуоџуттан сэттэ уончата буолуор диэри, киһини хас төгуллээн атаарбыта, эдэрдэлиин көрсүбүтэ буолуой, ол баарабай улахан тэнкэ тиит. Ол тухары сааһырбыта, кэхтэ барбыта биллибэт. Син биир чэбдигин курдук чэбдик, кэрэтин курдук кэрэ.

Бу линкир сис ортотугар соџотоџун үөскээбит, соџотоџун киһи-хара буолбут кырдыбаас киһи аата-ахса суох элбэх тииттэртэн ол соџотох тиити таптыы, доџор тутта үөрэнэн хаалбыт. Урут, эдэр кэмигэр, ыраах нэһилиэккэ, айанна энин сылдьан, уһаан-тардыллан баран, төннөн иһэн аан бастаан ол маһын көрдөбүнэ, чэпчии, сүрүбэ сылаанныйа түһэрэ. Ол аата дьиэтэ-уота, кэргэнэ бары этэннэ буоллахтара, этэннэ олодохторо. Ол туһунан ыраахтан далбаатыы, үөрэ кэпсиир курдуга тиитэ барахсан. Туохтан эмэ хараастар, мунчаарар күннээх буоллабына, санаатыгар тиитигэр үнсэрэ, айыытын-абатын суланара. Оччоџо кэнээн, сэргэхсийэн кэлэрэ.

Бу аар тайба ортотугар бэйэ-бэйэбитин өйдөһөр ибис-иккиэйэхпит диэн, санаатыгар, тиитин ымыы оносторо.

Ханнаны онто билигин? Тойон кыыл дугуйданар тиитэ буолан хаалла. Бу үс-түөрт хонуктан бэттэх, арай кини туһунан өйдөөн кэлиэ суоџа, хайаан даџаны даџаспытынан тойон кыыл туһунан санаа киирэр.

Хайа дойдуттан кэлбит баџайы буолла? Айаннаан иһэн, хойугаан хаалан, быстарбыт баџайы эбитэ дуу, ыалдьан кэлэн олодор дуу? Кинилэр да ыалдьар эттээх үөдэттэр ини? Бэйэбэр дылы, кырдыан, моорук буолбут кыайар эбитэ дуу? Оччоџо, кырдыбыт кыыл унуох туттарыахтаах этэ буолар.

Чэ, ханныгын да иһин, чугастааџы көтөр буолбаттар сөп. Бу энэр Аабылаан сийигэр биир уйа баарын билэр да, бу олортон буолбатах. Быйыл олодор биир оџону көтүтүлэр быһыылааџа. Олодор бу көтөрдөөџөр быдан дьөбүска дылы буолан көстөллөрө.

Бу кыыл, дьэ муода, моһуоктаах кыыл буолар буолла. Аны кэлэн, бачча тымныыга ылларан баран, барбат. Соруйан, булаары булла дуу? Былыр, бэрт

өрдөөбүтэ, биир ыалы буулаан, ыттары-мааскалары, сүөһүлэри-бэйэлэри имнэри эспитин туһунан аҕата оҕонньор кэпсиир буолара. Оттон олох соторугаабыта, өссө кини төрөөбүтүн кэннэ курдук, Бадаам уола Маппый оҕонньор таайа аабы буулаан, үстээх кыыс оҕолоохторун харахтарын ортотугар былдыаабытын, уончалаах уоллара тартарар ыарыынан ыалдыан өлбүтүн туһунан истэрэ. О, оннук эрэ буолбатын. Туох айыыны-буруйу онорон, кырдыар сааһыгар билигин кэлэн, оннукка түбэхэр үһүө кини?

Собо уола оҕонньор ити санаатыттан бэйэтэ куттанна, иэнэ саласпахтаата. «Буулуур кыыл түбэспэтэх буоллар үчүгэй этэ. Айыым танарам! Оннук эрэ буолбатын»,— диэмэхтээтэ.

Биир суон курунаабы охторон, бысталаан бүгүн иккитэ кырынна. Үсүһүн тахсыа эбит да ордук харанаҕа ыларыыһыбын диэн, итиэннэ, этэ-хаана дэлби көһүөркээн, оҕонньор буолбата, иһигэр кылыттан да сибиэркии санаата быһыылаах.

Киэһэ күөс буһарын күүтэ, уотун иннигэр саната суох аргынньахтыы олорбохтоон баран, эмээхсинэ хотонуттан ынабын ыан тахсыбытыгар, көхсүн этиппэхтээн баран, сөҥ куолаһынан:

— Эмээхсиэн, тугу билэн-көрөн олоробуун?—диэтэ.

— Суох! Атын күтүр!— диэн эмээхсинэ соһуйан, татыаккалыы түстэ.— Тугу биллэрээри-көрдөрөөрү гыннын? Бу күтүр, хайдах-хайдах буолар, оҕолоор! Хата, киһини куттаатаҕа үһү! Туох буолан дэлбэритэ ыстана олорор?

— Ити кыбыын кэтэбэр баар улахан тиити өйдөөн көрөбүн дуу?

Эмээхсин, оҕонньорун дьиктиргээн, балачча санарбакка гынан баран, оонньуу онгостубатын билэн, хоруйдаата:

— Билэн. Онно туох баарый?

— Тойон кыыл арахпат буолла ээ, эмээхсиэн, оттон.

— Тойон кыыл да?— Эмээхсин, эмиэ соһуйан, хаһытыы түстэ.

— Кэлэн олорбута бүгүн төрдүс күнэ бүттэ.

— Бу симиэт оҕонньоро уон араас буолан эрдэбин көр эрэ! Иирээри гыммыт дуу, киһинэн оонньуур дуу? Бу бачча кыс хаар ортото ол хантан кэлбит кыыл олорбут үһүө,— эмээхсин оҕонньорун мөбөн кутаалаамахтаан баран, кэлин сымнаата.— Сорох күнү быһа киирэр-тахсар да суох, көрбөшпүн дии. Хайа, харабын иирэрэ буолаарай?

Оҕонньор эмээхсинэ этэрин истибэт курдук кэпси олорто:

— Барбат кыыл булбут быһыылаах. Санаа-оноо бөбүбө баттаттым. Түүн аанһа утуйбат буоллум. Түүл-бит да бөрөкүтэ суох. Хайдах-хайдах кыстаан туораахтыырбыт буолла быйыл?

— Айыыны сагарба, күтүөр! Эн биһигиттэн, аны кэлэн, туохпутун булан сиэри, манаан олорор үһүө. Барардаах-кэлэрдээх буоллабына, бараа-кэлээ ини.

Онтон киэһэ оҕонньор муннунан да, айабынан да тыыммата. Арай утуйарыгар таһыттан Баһырҕаһын ыңыран киллэрдэ. Аанын хатыы туран:

— Күнүс киһи суоҕар сэрэнэн далгар хараххын быраҕа сылдыһан этэ. Ытын хааллабына, ыккын эмиэ көрө сырыт,— диэтэ.— Уонна, баҕар, түбэстэххинэ, куттуу дьаҕарыйа, боотурҕаһа сылдыһайабын... Бу икки атахтан кини күлүгүн быһа хаампыт суох буолуо. Дэлэбэ, көтөр кынаттаахтар ыраахтаабыларынан аатырыа дуо? Сырыттын, талбытынан. Биһигини бэйэбитин эрэ тыппатын. Сүөһүбүтүн-аспыттын аймабата буоллар, абырыа этэ.

Сарсыныгар Миһиишпэр оҕонньор эрдэлээн, атах тардыстаары, атын көлүнэн, сохсо туруора тахсан баран, хараһа буолтун кэннэ ыкса киэһэ киһирдэ. Өссө тыа быһыһынан балаҕана элэннээн көстөр сиригэр кэлээтин, оһоһун үөлэһин одуулуу сатаата да, тоҕо эрэ, кыым кытыастыбат. Түһнүккэ даҕаны уот-күөс баар сибикитэ биллибэт. Ону төһө да атыһырыы санаатар, сыарҕатын туруохтаах сиригэр — кыбыһытын айаҕар аҕалан таргарда. Атын сыһыннахтаата, тиистээх кымһыһытынан кырыатын соппохтоото. Ол туран, тиитин көрбөхтөөтө да, хараһа буолан, хараҕа тугу да быһааран араарбата.

Дэлби дьаҕдыһан, тиэтэйэ-саарайа дьийэтин ааныгар тийһэн үгэһинэн, кырыатын илбиммэхтээн, ыт үтүлүгүнэн сыарҕаҕа кэтэр сылгы тыһа этэрбэһин тэбэммэхтээн, «таарк» гына сыһынтаамахтаан баран, атын сэбин-сэбиргэлин туһутунан, дьийэтигэр тарылланнаан киһирбитэ, дьийэтин иһэ хабыс-хараһа, дьар курдук. Оҕонньор сүрүбэ мөбүллэннээн ылла. Баһыаран хаалбыт тарбахтарынан оһоһун чанчыһын харбыһалаан, сыһсы булан, чох тарыйбахтаата. Оттуллубута быдаарыйбыт, аһыйах кыһыл туорахтаах күл эрэ хаалбыт. Илиитин иминэн кыс муннуктан хардадастары ылаттаан, оһоһор уурталаан эрдэһинэ, эмээхсинэ оронугар эргийэр тыһа суутуһаата.

— Хайа, дьэ кэлээхтээтин дуу? Өр да буоллун!— диэтэ, ынчыктыы-ынчыктыы.— Мин бу мааһын күнүс охтубуһунан сытабын. Сэһиэм суох, букатын.

— Ол аата туох буоллун?

— Били кыылбыт сүрэхпин хайытан өлөрө сыста. Сарсыарда ээр-сэмээр көрүөлээн көөртүм да, ол балайданаммын таба көрүөм дуо, суохха дылы этэ. Өссө барбыт буоллаҕа диэх курдук санаабытым. Күнүс, чэйбин иһэн баран сүөһүлэрбин уулата үүрэн киллэрбитим, арай ойбонноругар чугаһаан баран тураллар. Сиргэммит курдук үмүөрүһэллэр. Туох буоллахтарай диэн тийиэн көөртүм, доҕоор — били кыылбыт бэйэлээх бэйэтинэн ойбон бүүрүгэр олорор аҕай эбит этт. Сүөһүлэргэ боотурбаан, түөһүн өтөтүөбүнэн өтөтөн баран, айабын аппаннатар. Бэрт кэбэҕэстик туораан биэриэ суох быһыылаах. Бу күтүрүн айаҕа киэнин, уонна кып-кыһыл, букатын тугу барытын биирдэ ыйыстан кэбиһиэх айылаах. Мин соһуйаммын ханна баарпын-кээлпин билбэт буолан хааллым. Арай, биирдэ өйдөнөн кээлтим, кылана аҕай турар эбиппин. Кыылым оол курдук көтөн намсыннаан тийиэн, били, эн этэр тииккэр олорунан кэбистэ.

Мин унуох унуоҕум халыр босхо, сүрэҕим эппэннэс, уолукпун тахсан бүөлээри хаайар. Төбөм буоллаҕына, хайа бараары, үллэннэс, мэйиим дэлби эргийэр. Сэниэм эстэн хаалбыт. Ойбоммун нэһиилэ сүүрдээн, сүөһүлэрбин уулаппыта буолан, баайталаан баран, бу кэлэн охтубутум да, оннук сытабын. Аны сүрэҕим дэлби өлөхсүйэр. Утатан ыксаан сытабын, чэ, уута аҕала тарт, ыл!

Чаанньыктан тымныы уу кутан аҕаалтын, эмээхсинэ биир тыныныан түһэрдэ. Илиитэ сап-салҕалас, эт-этэ илибирэс. Өссө көрдөөн ылан истэ.

— Һуу! Абыранным даҕаны. Көхсүм кэнээтэ даҕаны,— диэмэхтээтэ хаста эмэтэ.— Туох сордоох кыыла булла буолла. Сүөһүгэ бэриниэ суох. Өссө кыра сүөһүгэ боотурбаан да турдаҕына көнүлэ буолсу, мантан антах. Дьэ уонна бу өйүн-мэйиитин эн көрүөн! Ойбонно уу баар диэн билэн, арааһа, уу иһэ киирбит быһыылаах. Эн тэһэн баартын кэннэ, балачча тонмут этэ, мин сүүрүнэн нэһиилэ алдыаттым. Көр эрэ, ону икки-хас сиринэн тумсунаан тобулута охсубут. Арааһа, уулуу олоодоһуна сүөһүлэр тийдилэр быһыылаах. Бу өйүн-мэйиитин. Төрүт киһи курдук баҕайы сылдыар быһыылаах. Оо, уолуйдум, куттанным даҕаны! Олох илэ сиэхсит кэлэн олорорун курдук санаатым. Туох үлүгэрин ити мин харахпар оннук сүрдэнэн-кэптэнэн көһүннэ буолла? Ыарахан тыыннаах баҕайы сылдыар ээ, быһыыта. Ону кыайан уйбаккабын, бу айылаах кэбилэнним ини бүгүн.

Уот тигинэччи умайбытын кэннэ, эмээхсин нэһиилэ салланнаан туран, ынахтарын сыппайа табыста. Урут тымтыгын бэйэтэ уматан киллэрэн, хотон

тулааһынын хайа барбытыгар кыбытан, сырматынар буолара. Бу сырыыга оҕонньоро батыһан киирэн, тутан биэрдэ.

— Ыл эрэ, оҕонньоор, өйдөөбүччэ, ити Салбырбаскын бигээн көр эрэ. Өруу иэпэт буолан хаалла. Уолаары гынна дуу, хайа үөдэн,— диэтэ, бастакы ынабын ыан бүтэрэн иккиһигэр көһөрүгэр.— Мин күн аайы талкыйабын да, өрүү билиннэрбэт. Тыыллан да биэрэр, кутайан, эмээхсин гиэнэ, матабата да улахана бэрт.

Оҕонньор, тымтыгын баџанаџа кыбытан, саната суох, ыаммыт ынах иһин, тийһэн, бигээмэхтээн көрдө.

— ha! Бүөрдээбит дии.

— Эһээ! Айылааџа оннук буоллун. Ол иһин быйыл эрдэ соџус буолуохтаах этэ,— эмээхсин үөрэ түстэ, чэпчээбит курдук буолла.— Соморойун, дэлби кылгыахтаан, олох аанһа уулаабат. Арааһа, тийһэ кылыа буолбут дуу, ханнык эрэ. Көрөн, аалан биэриэн этэ.

— Ээ ол былырыыннаттан кыайан уулаабат. Оҕонньор кырдыахтаатаџа даџаны. Аны саас арыый кыайар-хотор эрдэххэ, кунаны айааһаныллыа этэ. Оччоџо үйэбитигэр тийһэр оџустаныа этибит.

— Маџаас кунанчааны дуо? Маџаас кунанчаан, дьэ, оџус бөџө буолан тахсыа, доџор!

— Соморойу аны сайынныттан кур ытытыахпыт. Дьыл-уот үчүгэй буоллаџына, икки-хас сыл уотуохпут.

Ити курдук ону-маны баллыгыраһан, киирэн чэйдээтилэр. Бугун ньыха киэһэ — эт сиэбэт киэһэлэрэ.

Эмээхсин, оҕонньоро кэлэрин кытта балачча кэнээн, дьэгдыйһэн, тыл-өс киһитэ буола түстэ. Аны, хотон иһинээџи кэпсэтиилэрин салџаан, аттарын сааһын, ыттарын сааһын ырыттылар, быһаарыстылар. Түмүгэр, саната суох олорбохтоон баран, эмээхсин үөһэ тыынан ылла:

— Эрэйдээхтэр бааллара, төһө сылга-хонукка бараарыбыт, баайбыт-дуолбут сыһын барытын ырыттаахпыт үһү. Киһи да күлэр ээ. Бүгүн, оттон ити биир кыыл дьүһүнүн көрөөрү, сиргэ охто сыстым буолбат дуо, мин. Уонна баран, ханна үһун уоппун оттуох баџайыбынны бу?

— Чэ, бээ, алыс айманыма!— Оҕонньор эмээхсини намыратарды оргуудук санарар.— Кини даџаны, айыы кыыла ини, баџар, айыынан арахсыаџа. Танара да кыыла буоллаџына, күн танара көрөн-билэн олорор ини. Туохпут иннигэр атаџастатар-баттатар үһүө!

— Бэйи эрэ, оџонньоор!— Эмээхсин, туох эрэ өй киирэн, оџонньорун диэки сыбарыс гынна, аны ким эмит истиэ диэххэ айылаах, сибигинэйэн киирэн барда.— Хайа аны, кыылбыт манһа дуу, толук дуу эрэйэр кыыл сылдьара буолаарай? Биир эмэ кырдыаһаны ынгыран, сүбэ-танха онгостон көрдөхпүтүнэ? Баҕар, көннөрү үтүө да тылы ылынаарай?

— Ким билэр, доџоор! Чэ, бэйи, туох-ханнык буолан иһэр? Көрүллүөџ!— диэтэ оџонньоро, толкуйдаан, балачча олорбохтуу түһэн баран.

Сытан баран эмээхсин утуйан биэрбэтэ, быһа ынчыктаан, айалаандьойолоон табыста. «Төбөм аҕай!» диэмэхтиир, этэ уот курдук да, «ычча да ычча!»— дии сытар. Оџонньор уотун дэлби отунна, була сатыы-сатыы эмээхсинин барынан бары үллүйдэ, төбөтун кэлгинэ сылдьар былаатын, тымныы ууга илитэн аҕалан, ыга тардан көрдө. Күттүөннээх көмө буолбата.

Оттубут уоттара бараныыта, эмээхсин арыый нухарыйыах курдук буолан иһэн, аны баттатан киирэн барда. Тонолохтуу-тонолохтуу оџонньоро ынырбытыгар нэһилэ уһугунна. Онтон эмиэ өр утуйбакка эрэйдэннэ. Чэй аҕалтаран истэ. Аны тиритэн, уу чаккырас буолан, үллүктэрин барытын ыллылар.

Ол курдук сытан, оџонньор утуйан хаалбыт. Биирдэ, эмээхсинэ өлөр хаһытын хаһытаабытыгар, уһукта биэрдэ.

— һуу! Бу туох үлүгэрэй! Туох накааспын накаастаата! Бар дьон абыраан! Оџонньоор! Оџонньоор! һуу! һуу! — дии-дии илпитинэн далбаатана-далбаатана, хаһытыы, өрө мөхсө сытар эбит.

Оџонньор эргиллэ баттаан, эмээхсинин илиитин хам кууһан ылла уонна, суос бэринэн бардыгынаан тоџо барда:

— Бэйи, аргый! Туох үлүгэрэй, бу! Акаары киһи гиэнэ, барыта киһиттэн таһынан... Чэ, утуй булгуччу!

Эмээхсин тоспун ыллым ээ диэххэ айылаах, ным баран хаалла. Оргууй илиитин төлөрүтэн, абылыы-абылыы харбыйан хаалбыт түөһүн имэриммэхтии сытта.

Онтон эмиэ, түүн төһөтүгэр эбитэ буолла, ый-хай буолан уһугунна:

— Оџонньоор, ыл, абыраа! Оџонньорум оџотоо, өрүһүй! Бу илэ сиэхсит, илэ-бодо кэлэн, тыыммын ылаары гынна. Ыл да, тура тарт! Уоккун отто оџус! һуу!

— Бээ-бээ, оргууй! Бардым-бардым,— оџонньор эрэйдээх, этиттэрбэккэ даһаны, атах сыгыннах, баркынан эрэ оһоџор сүүрэн бадьаалаата.

Тийэн тугу эрэ ботугуруу-ботугуруу, салбалас илиитинэн уот оттон хачыгырайда. Эмээхсинэ биир кэм, тыынын былдыһан өрө хаһынырыы-хаһынырыы, эшпэнни, өрө уһуутуу сытта:

— һуу бу тыыммын-быарбын ыган, бу сордоон эрдэбин көрбөккүөт! Ээй! Киэр! Киэр буола тарт! һуу! һуу! Оҕонньоор, уоккун-уоккун!

— Отуннум-отуннум. Оргууйдаа!— Оҕонньоор, холумтаньгар умса түһэн сытан, уотун үрэн сирилэспэхтээтэ. Ол быһыгар бэйэтэ бэйэтигэр ботугуруур:— Өлүү эбит, доҕоор! Моһуогураары гынна эбээт, бу эмээхсин.

Уот умайбытыгар эмээхсин оронугар туран олордо. Бураллан хаалбыт баттабын, төбөтүн кэлгиэтин иһигэр симмэхтээн, көннөрүммүтэ буола сатаата.

— һуу! Харабым дьэ арыый сырдаатаҕа үһү. Бу күтүр өстөөх, илэ-бодо кэлэ турар буоллаҕа үһү. Бэрт аанньанан араҕа суох кыыл быһыылаах. Эчи ааспата-арахпата да бэрт, харахпын симнэрбин эрэ кэлэ турар. Ыл эрэ, оҕонньоор! Эр киһи туома буоллабын — туох алгыстаах, туомнаах этигиний? Эһэбин айах тутан, ааттаһан-көрдөһөн көрбөккүн ээ.

Собо уола Микиишпэр оҕонньоор, туллаххай этэрбэһин быатын соспугунан сылдьан, чохообуллаах арыыны кытта лэппиэскэ тооромойун аҕалан, холумтанна уурда, онтон оһох кэннинээҕи муннугу хасыһан-хасыһан, сылгы сиэлин сүүмэбин булан аҕалла. Бэйэтэ, оһоҕун ханас чанчыгар талах олоппоһу тардынан, уотун иннигэр умса нөрүйэн олорон, алгыс алҕаан ботугураабыта буолла.

«Аал уотум иччитэ — Бырдыа Бытык, Сээкээн Сэһэн, Хатан Тэмизэрийэ тойон»,— эһэтин үс хара бараан күлүгэр сүһүөхтээх бэйэтинин сөһүргэстээн, хоолдуктаах төбөтүнэн хонкуйан, үнэн-сүгүрүйэн туран, көрдөһөр. Иэримэ дьээтин иччитин иэнигиттэрбэтин, аал уотун амньыраттарбатын, үрүт өртүттэн үргүөрү биллэрбэтин, алын өртүттэн аргыары таһаарбатын, сымыттааҕар-бүтэйдик, балыктааҕар кэлэбэйдик, уу нуураллык олорбут уһун олохторун уйгуурдубатын, дыаны-дыайыны таарыйтарбатын, ыарыыны-сүтүүнү ыаллаһыннарбатын диэн тойон эһэтиттэн тобуктаан, тонхойон олорон, тулаайах бэйэтэ көрдөһөр-ааттаһар. Айах тутан айхалыыр: «Аһаан-сиэн, сырдаан тур! Үөрэн-көтөн, мүчүйэн тур! Уруй буоллун! Тускул буоллун!».

Инньэ диэн баран, уотугар Микиишпэр оҕонньоор үс сиргэ ас биэрэр, сиэл быраҕар.

Онтон үөттүрэбин ылан, оронун иннинэн сири үс төгүллээн күөйэ көтөн баран, дьэ нус-хас буолбут курдук сананан, сытынан кэбистэ. Уйгууран хаалан,

онтон сарсыарда утуйбата даҕаны, эмээхсинэ уһукта-уһукта нухарыйан, арыый намыраан, кэм сынньаммыт курдук буолла.

Дьэ, ити курдук, түүннэрин бэрт кыһалҕалаахтык, кыбыстыылаахтык туораатылар оҕонньордоох эмээхсин.

Эмээхсинэ, кэм арыый сэргэхсийэн, атаҕар туран хотонун үлэтин бэйэтэ көрөр буолан хаалла. Кыыллара арахсыбата. Арахсыахтааҕар, эбии эр ылан, киһиттэн өрүү да күрэммэт буолан истэ. Күрдүктэн арахпат. Сээкэй ас тобоҕун, унуох-иниэх тооромоһун таһааран тохтохторуна, манаан олорон, тута көтөн сабдыйан кэлэн, харахтарын ортотугар тонсуйбутунан барар буолла.

Онон иккиэн сүбэнэн, дойду сиртэн киирэн, биир эмэ кырдыаҕаһы кердейен таһаарарга кэпсэтилэр.

Аҕыйах хонукка оҕонньор, эмээхсинин ыарыылыгы-ыарыылыгы, хас да хонуктаах отун-маһын бэлэмнэнэн баран, биир сарсыарда эрдэ туран нэһилиэктиир гына тэриннэ.

Оҕонньор атын көлүйэн бэлэмнээн, барар таһаһын таннан баран, суорат сии олорон, эмээхсинигэр эттэ:

— Чэ, эмээхсиэн, үчүгэйдик олор. Сарсын киэһэ эргиллэн кэлэ сатаан көрүллүө. Ньахсаан оҕонньору көрдөһөн көрөр санаалаахпын. Таба тутабын дуу, суох дуу?

— О, ол Ньахсаан кырдыаҕас буолунан кэлиэ үһү дуо? Уонна хайа, ойууннаан уурайбыт ааттаах этэ дии, былырыын бассабыыктартан дьарыллан.

— Уурайбат. Киһи ырбаахыны устан быраҕарын курдук бэрт дэбигис босхоломмот дьыалата буолуо эбээт. Наай гыннар дүгүрүн бырахта ини. Хайа, оттон бииргэ үөскээбит үөлээннээҕим буоллаҕа дии, тылбын ылынар ини. Кинини элбэхтик мискийбит урут суох... Хата, бээрэ, кыайыах буолларгын, борооскуларгын дьиэҕэ аһатыан, уулатыан этэ. Таһырдыа таһаарбатаргын. Ити баҕайы, киһи барбытын биллэбинэ, тугу-тугу онороро биллибэт. Талах иһиккин абырахтаабытым, кууран-хатан, дьэ бэрт буолбут. Ыккын дьиэҕэр тут, наадатын эрэ эттэбинэ, таһаара сырытыннараар. Уонна утуйаргар, оронун иннигэр сыпсыгын ууран хоноор — ымыы буолуо этэ.

Микиипэр оҕонньор, ити курдук «кэриэһин этэн» көлүйэтигэр киирэн, бэлэмнии таарыйа ойбонун тэһэн, атын уулатан баран, үрүйэтин таннары, мас тизийбит суолун устун, айаннатан курулата турда.

Ол суола сотору туоруур, онтон ыла икки-үс көс курдугу бу кыс хаарга сана суол таһаарыахтаах. Дьон сылдыталаатылар ини. Халлаан сырдыа

билигин да балачча быһыылаах, хараната сүр. Сырдыга эбитэ буоллар, билигин кэннин хайыһан, тиитин көрөн хаалыа этэ. Ол тумус сыыр эргиригэр ыла көстүбэт буолар. Онтугар билигин, кини баарабай лабааларын быһыгар, тымныыттан саһан, туора дойду кыыла дьиэ оностон олордубо.

Систэри быһыталаан, тыаттан киирэн истэххэ, оо, тэнкэ тиит барахсан ыраахтан да көстөөхтүүрү. Оол курдук сис оройуттан одуулаатахха, үрэх тардыытыгар, бары тииттэртэн чорбойон, соботобун кини дыраллан турар буолара. Сарсыарда тахсар күн аан бастаан кини нуобай төбөтүгэр оонньоон тахсара, киирэр күн, саһан баран, саамай кэнникинэн кини чыпчаалын кытардан симэлийэрэ.

Саас көбүрдүбүнэ көрүөн. Быһата, ийэ хатын курдук лаглайара. Чугастан көрдөххө, бу киистэтэ уһунун, бөдөнүн. Үтүө үүнүүлээх бурдук киистэтин курдук буолара. Аны сайыныгар туорах анныа турар. Бу элбэбин көрүөн этэ, тэтэрэн түһэн — дьэдьэни саба ыһан кэбиспит курдук.

Кыһынын хаар хатаҕалаан, кинини ордук үллүйбүт курдук буолара. Аны сааскы күһүңнү тыалларга бу суугунун оҕотун. Сир-дойду кини суугуна буолан дуорайан иһиллэргэ дылыта. Оҕонньору, оҕо эрдэбиттэн билиннэ диэри, хараҕын саба баайан баран, хара тыа бары да маһын аайы тохтотон, ыйыталлара буоллар, кини суугунун, чыпчаалыы да түгэнэ мунааран көрбөккө таайыа этэ.

Ол курдук, сылтан сыл аайы. Микиппэр оҕонньор өйдүөбүттэн күн бүгүнүгэр диэри. Кини аҕатын, эһэтин, баҕар хос эһэтин саҕана кытары буолуоҕа. Тэнкэ тиит бу күн сиригэр төһө сыл-хонук үүнэн силигилээн турарын ким да билбэт.

Араас сир силигэ чыычаахтартан, мас көтөрдөрө: саадыбай тонсобойуттан хара уларыгар тийэ — туох куртуйахтары, куруппааскылары этэ да барбакка — бары тэнкэ тиити быһа ааспат буолаллара, тохтоон, сынньанан, таалалыы, оонньоу-көрүлүү түһэн аһаллара. Иэҕэйэр икки атахтаахтан бу энэрдээби баай хара тыа соботох баһылыга буолбут, эдэр сааһыттан эмэбириэр диэри ааттаах сааһыт аатырбыт Собо уола Микиппэр тэнкэ тииккэ кэлэн түспүт биир эмэ тылбыр кынаттаахха, төһө да биирдэ айахха угар эт наада буолбут кэмэ буолтун иннигэр, саатын уһун туһайбытын өйдөөбөт. Көр, ол курдук ытыгылыыра бу сир үрдүгэр тэннэ үөскээн аһан эрэр тэнкэ тиитин.

Арай оџонньор бачча сааһыгар диэри, урукку өртүгэр тэнкэ тиитигэр тылбыйар кынаттаах бииһин ууһуттан тойон кыыл кэлэн түспүтүн өйдөөбөт. Дьэ, онто, ити, быйыл кэлэн түстэбэ. Түһээри түһэн араһсыбат гына түстэ. Тэнкэ тиитин ол кыылга былдыатта оџонньор аны!

Бу, төһө даҕаны тиитэ барахсан туһунан уйаҕас, истин ахтынанан иэйэ ахта истэр, дууһатын түгэбэр тыбыс-тымнынан атын санаа хаарыйар. Ол онно билигин хотой олоодоџо диэн санаа.

Саҥа хаары тыыран, сыарҕата тыаһа-сыма суох ньылбырыыйар. Оџонньор атын тиэтэппэт. Иннигэр түөрт көстөн ордуктаах, күннүктээх айан тоһуйа сыттаҕа.

***

Нөнүө күнүгэр киэһэ Микииппэр оџонньор, нэһилиэк дьонуттан чып кистэлэнинэн, санаалаах кырдыаҕаһын — Ньаһсаан ойууну аҕалла. Саната-инэтэ суох кэлэн, сыарҕатыттан түһэн баран, кырдыаҕаһа таба саҕынньаҕын тэбэммэхтии туран — хараната бэрт буолан, туох да көстүбэт этэ,— ол-бу диэки олоотоомохтоон баран, кыбыы кэтэҕинээҕи тыа диэки туһаайан, хатан баҕайытык суордуу кыламмахтаан ылла, онтон, сүрдээх үлүгэрдик үөһун тартара-тартара, хаста даҕаны ис-иһиттэн кимиэллээхтик хотойдуу чынырҕаамахтаата. Ол аата, тойон кыылга, мин кэлиим диэн биллэрбитэ дуу, дорообо биэртэ дуу, эбэтэр мантан антах бу тиэргэн, бу дьыэ-уот, бу баараҕай хара тыа — бары мин дьаһалбын истэҕит, мин бас билиибэр киирдигит диэн сана аллайбыт быһыыта буолара дуу, биллибэт. Киниттэн ким утары көрөн ону ыйытыай?!

Дьинэ Көстөкүүн кырдыаҕас — айыы кэмигэр, киһилии ама аата инньэ диэн — ити саҕатыттан кыйыһыйан, үөрэн-көтөн, дьалкыһыйаи киирдэ. Сотору-сотору унуохтара таһса сылдьар үһун кубаҕай сыһааҕын иннигэр анһан, ол-бу диэки көрөн олопоччуйар, элбэх-элбэхтик ону-маны сангаран, ол-бу сонуну-сэһэни ыһан-тоџон көбдүгүрүүр. Ол аайы, саннын байаатынан охсуллар, иилистэн хаалбыт ыас хара баттаҕа дьулаан баҕайытык, силир гына хамсаамахтаан ылар.

Оппуос эмээхсин, кырдыаҕас кэлбититтэн үөрэн, ыарыытын да умнан, - букатын эдэригэр түспүт курдук, кэлэ-бара, ас тардан элэстэнэ сырытта. Сыһалаах эти адьырыччы буһаран бэлэмнээбит, алаадьы онорбут хайаабыт.

Остуолга олоорбуттарыгар, Көстөкүүн кырдыаҕас кэпсээнин быһыгар түбэһиннэрэн, Микииппэр оџонньор эмээхсинигэр тыл бырахта:

— Хайа, доѳоор, били кыылбыт?

— О, дьэ, баар ахан. Ханна барыа диэтэххиний? Биһиги баспыт унуоѳа баарын тухары, хата, арахсыа суох быһыылаах. Арай көмөлөстөххүнэ, Көстөкүүн кырдыѳас, эн көмөлөһүүһүгүн, абыраатаххына эн абырыыһыгын! Биһиги, бу манна ойдом үрэх баһыгар олорор дьон, туохпутунан да кыайан көмүскэниэхпит суох. Биир-биир сүөһүтүн-аспытын барыыһы, мантан кыһын. Көр, бэѳэһээ ышпар түһэн көрдө ээ, бу баѳайын. Күнүс таһаараммын, унуох-иниэх тобоѳун кутан биэрбиһин, тиниктэһэ сытаахтаатаѳына — бу күтүр өстөөѳүн баара, кэллэ ээ, дьэ, сараадыа сытыйан! Кэллэ да боруоста үрдүгэр түстэ! Даллахачыйан түһэн, бу баѳайын бөдөнун-саданын, бу хамсаннаѳын күһүн-күдэбин, сапсынар тыһаа биир кэм сип-силликинэс. Ытым эрэйдээх, ньахчас гынан, сытан биэрдэ. Хата, сыһа харбаан бистэ. Бу тынырахтарын сараадыһытын көрүөн! Олох, кыһаннаѳына, туту барытын хайа тардыыһы — оннооѳор, бөтүүк алтан олгуйу хайа тэбэр ааттаах. Аһа түһэрин кытары, ытым эрэйдээх, ыстанан туран, миэхэ сүүрэн куймукуччуйан кэлээхтээтэ. Мин ааным туттааѳын харбаан баран турабын. Ыһын өрүһүйэр кэлиэ дуо, хайыыр да кыаѳым суох. Били баѳайы, ол аһа харбаат, эргийэ баттаата да, кэлэн ытым оннугар түһүнэн бистэ уонна, бокуойа суох, көрдөрбүтүнэн олорон, аһаабытынан барда. Дьэ, саат-суут суох баѳайыта. Олох кэрээниттэн тахсыбыт. Өссө сүрдэнэн иһиэ буоллаѳа!

Онтон өй ыламмын, били иллэрээ киэһэ ириэрэ киллэрбит куобахпыттан бысталаан, араас истээн-үөстээн, хобордооххо уган бараммын, олбуорум ааныгар ильдэн уурбуһун, кэннибиттэн кэлэн, начаас икки ардыгар унуохтары-байдары охсон кэбиспит этэ. Дьэ, бөѳө куттахтаах кыыл быһыылаах. Бүгүн, таһааран иһэрбин көрөөт, уун-утары көтөн сабдыйан кэллэ эбээт! Уолуйаммын туту гыныхпын булбакка турдахпына, өйдөнүөм икки ардыгар, уонча хаамыы кэлэн, хаарга олорунан кэбистэ. Мин хобордоохпун сиргэ быраѳаат, төттөрү тэбинним. Дьэ, эбэр киирэн иһэн, кэннибин хайыһан көрбүтүм, ээ, кэлэн, хайыы-үйэѳэ тонсуйан эрэр. Дьэ, көр оннук! Олох, санарыан тыла эрэ суох дууһа сылдыар быһыылаах. Көрдөрбүтүнэн туран, куттаан, туохпутун барытын былдыан-талаан ыллаѳына, көнүлэ буолсу.

Онон дьэ, Көстөкүүн кырдыѳас, туох сүбэ-танха, күүс-көмө буолаѳын? Абыраа! Көрдөһөбүт-ааттаһабыт!— Оппуос эмээхсин, кэлин тылларын этэригэр куолаһа титирэстээн, ытамныйан ылла.

Көстөкүүн кырдыаҕас, ити кэпсээни истэн баран, салгыы оҕонньордоох эмээхсинтэн хотойдорун туһунан атын тугу билбиттэрин-көрбүттэрин барытын ыйыталаста. Оҕонньортон бу эргин уйалаах кыыл баарын дуу, суоҕун дуу, ону аан бастаан хас сыллааҕыта көрбүтүн, төһө сотору буола-буола көрөрүн, саамай кэлин хаһан көрбүтүн, туох бэлиэ хамсаныылаахтарын, кини көрөрүгэр тугу гына сылдьар буолалларын энин сиһилии сураһан, дэлби кэпсэтиннэрдэ. Онон сыһыаннаах урут бэйэтэ билбитин-көрбүтүн эмиэ кэпсээтэ.

Киэһэни онон, ирэ-хоро кэпсэтэн, билбэккэ атаардылар. Көстөкүүн кырдыаҕас, сир ыраах, суол да куһаҕан диэн уонна төннөрүгэр, үөлээннээҕин, бэйэтэ да моһуокка ыларбыт киһини, хос-хос түбүгүрдүмээри, бэйэтин атынан кэлбитэ. Онон утуйалларыгар, Микиипэр оҕонньор икки аты ильдэн аһатан баран, таарыччы хоһоһо утуйар танаһын кытта хааһахтаах малын кыбынан киллэрдэ. Хааһахтаах малын кырдыаҕас оһох кэннигэр уурдарда. Утуйар танаһын сылыттаран, уна оронно кыл сөрүө үрдүгэр, дьиэлээхтэртэн эһэ тэллэх эбии уурдаран, сылаас, сымнаҕас танаска тиэрэ түстэ да, утуйан хаһыныраан хаалла.

Сарсыныгар Ньахсаан ойуун, соччолоох кэпсэппэккэ-хайаабакка кэтэбиттэн тардыстан баран, күннүктээн, уна оронно тиэрэ түһэн сытан табыста. Таһырдыа наадатыгар эрэ иккитэ-хаста тахса сырытта.

Киэһээни уот оттуллубутугар туран, уот иннигэр умса нөрүйэн баран, саната суох, өөр аргыннахтаан олордо. Оҕонньордоох эмээхсин, хам-түм ботур-ботур тыл бырахсан ыла-ыла, бэйэлэрин түбүктэригэр сырыттылар.

Тон күөс быстына бадахтаах олорон баран, ойуун биирдэ дьааһыйда. Онтон хос-хос дьааһый да дьааһый буолан киирэн барда. Онтун быһыгар, сотору-сотору «Ычча!»— дии-дии этин тартаран, дьигиһийбэхтээн ылаттаата. Ол олорон, соботохто өрө уһуураат, ыстанан турда да, икки илиитин даллапшытынан, оһох кэннигэр түһэн хаалла.

Утаакы буолбата, кыырап танаһын-сабын кэтэн, дүгүрүн тутан, дьүһүн-бодо бөҕө буолан, сирэйэ ханнастан, хараһын үрүнүнэн көрөн, баттаҕа бураллан ахан тахсыбат дуо!

Табыста даҕаны, бокуойа суох, кыыран илгистэн киирэн барда. Эмиэ даҕаны дэгэрэн ойон дьэргэстэннэ, сиргэ олоро түһэн лабырбайдаата, сүһүбүн үрдүгэр сөһүргэстээтэ, олоппоско олорон умса булкулунна, эмиэ даҕаны уорбатынан оонньоото, иэнинэн чиэстэннэ. Көндөй күөмэйин көхсүн иһиттэн лөңкүнэтэн, кыаһаанын тыаһа кылырбаамахтаан, дүгүрэ лөң-лөң тыаһаамахтаан

кыыран сахсылынна, кутуран куоҕайыктанна. Күлэн алларастаата, ытаан ньырылаата, ытырдан дырдырҕатта, сөтөллөн күпсүйбэхтээтэ, дьааһыан аспааннаата. Ол быыһыгар суордуу кыламмахтаата, мохсоҕоллуу чаачыгыраамахтаата, өксөкү кыыл буолан чанырҕаамахтаата.

Бастакы утаа үөрдэрин-сүүрүктэрин ыныртаан, абын-хомуһунун уккуйан, иччилэрин ааттаһан-көрдөһөн, көрүү көрүүлэнэн эрэрэ баара, ол икки ардыгар, суол аанын тыыраар, суонда хаан бэйэлээх, суор кыыл буолан, сүһүктуйар халлаанна супту сурулаан таҕыста, онтон салгыы, моонньугар мойбордоох мохсоҕол кыыл буолан, кыырай халлаанна кылыбырайа көтө турда, ол көтөн сүүрэр атахтаахтар, көтөр кынаттаахтар айбыт аҕаларыгар, үнэр танараларыгар, үрдүк сууттарыгар үрдүк айыы тойонно тийиэн, үнсүү түһэрдэ, көрдөһүү киллэрдэ, ааттаһы ааттаста. Анараа оҕонньор туох диэбитин, туох дьүүлү-дьүһүнү түһэрбитин уоһунан эппэтэ, «истэрбин иһиттим, ситиһэрбин ситистим» диэтэ да, сир ийэтигэр, силлиэҕэ оҕустарбыт сэбирдэх курдук, тэлбээрэн кэлэн, тэлгэһэтин иһигэр дэгдэс гына олоро түстэ да, уна диэки ортоку түннүгүнэн дьиэҕэ ньим гынан хаалла.

Ойуун бэйэтэ бэйэтинэн буолан баран, бу курдук диэн, киһилии санаран онсолуйда.

— Үөдэн көтөрүн кытары, Өксөкү кыыл буоламмын, өлөрсө тахсаары гиммытым, кыаллыбата. Үрдүк Айыы тойон умса көрөн олорор буолан, хотоҕойбун хомунаары, хамсаатарбын эрэ, көхсүм тэһиинэ көтүрү бараары гынар. «Айыы аймаҕын абааһы бииһиттэн араначчылыах буолан, ап-хомуһун ылан, алгыс тылбын истэн баранһын, аны, айыы көтөрүн араабылаары гыннын дуо, анаҕас баара!»— диэн анараа оҕонньор дьаҕарыйда.

Онон, суолум аанын, суор кыыл буолан тыыран бараммын, мохсоҕол көтөр буоламмын, мунурун нэһиилэ буллум.

Дьэ, убайдаатар убайым, доҕордоотор доҕорум! Бииргэ үөскээбит үөлээннээҕим! Үрдүк Айыы тойон оҕонньор эйиэхэ кырыктаах олорор эбит. Оҕо сылдьанһын, оту-маһы кумалыыр, оттомо суох оонньуулаах эбитин үһү. Сир-дойду иччилэрэ иннэ диэн, үнсэллэрэ эбитэ үһү. Эдэр сылдьанһын, эргэнэ хара тыаҕын кэрийдэххинэ, икки атахтаахтан иннибэр түһүөх ким баар буолуой,— диэн элэк-күлүү тыллаах буолар эбитин үһү. Ону Үрдүк Айыы тойон бэйэтэ истэрэ үһү. Бэйиккэй,— диэн, сааммыта өр буолта үһү. Быйыл буоллаҕына, бу маннааҕы уйалаах көтөрдөр, сүбэлэһэн баран, эмиэ киниэхэ тийбиттэр. Кыра сылдьанһын, уйаларын тыытанһын, онтукаларын алын өттө

халтан буолан хаалан, сылын аайы иккилии-үстүү сымыыты баттыбыллар үһү да, кэлинни кэмнэргэ наар биирдии эрэ оҕону көтүтэр буолтар үһү.

Онон Үрдүк Айыы тойон, буруйгун-сэмэҕин мунньан муунталаан, ити эйиэхэ сорууйан ыппыт кыыла сылдыар үһү.

Ону тахсан, ити мин үнэммин-сүктэммин, ааттаһаммын-көрдөһөммүн, тылын төттөрү ылыах буолла. Этэр: «Толугун бэйэтэ биллин!— диир.— Үрдүк халлаан көтөрдөрүн атаҕастаабытын быһыытынан, мэнэ халлаантан төрүттээх — Дьөһөгөй оҕолоруттан туттуо этэ: хара маҕаас сылгыны. Ол гынан баран, оннук сылгы киниэхэ суоҕун билэбин, онон булуох буоллаҕына, оннук дьүһүннээх ынах да сүөһүттэн тутуннун. Чэ, бэйэтэ биллин!» — диэн.

— Оо, ол харыстыыр кэлиэ дуо!— диэтэ оргуудук Микииппэр оҕонньор, ытамньыйа сыһа-сыһа.

Ньахсаан ойуун, иннэ диэн баран, дьирэлдьийэн туран, оһох кэннигэр тийэн, арбаҕаһын устан, бэйэтэ бэйэтинэн буолан, тахсан кэллэ.

— Дьэ ону туох диигин, үөлээннээҕим, Микииппэр оҕонньор?

— Туох диэхпиний? Хаччаҕай маҕаас кунаннаахпыт. Онтубутун туттан көрөө инибит,— диэхтээтэ оҕонньор буруйдаах киһи быһыытынан.— Ол, оҕо сылдыан, оту-маһы тыытар кэмнээх буолуо дуо? Уолҕамчы да санаа ханна барыай, эдэр эрдэххэ. Арай, ити, уйалаах кыыллары муокастаабышпын отой өйдөөбөспүн. Дуостал! Ити хайа үөдэн баҕайы эбитэ буолла?

— Баҕар, олох кыра эрдэххинэ, оҕолору батыһан, сылдыбытын буолуо.

— Дьэ, баҕар, буолуо. Ол барытын өйдүүр кэлээхтиэ дуо?

— Сарсыарда күн кылахаачыйа тахсыта ол толук биэрэр сүөһүгүт нохтолоох тойон сүрэҕин кытары, хайҕахтаах хара быарын таһааран, тойон сэргэбит үрдүгэр ууруоххут. Мин буоллаҕына, улуу көтөргө бэйэтигэр Үрдүк Айыы тойон илдьитин тиэрдэн, эмиэ ааттаһан-көрдөһөн көрүөм.

Ол кэнниттэн, күн арбаа диэки санныы тардыстыр диэри, биир даҕаны тыһаар дууһалаах дьэ даҕаны, хотон даҕаны иһиттэн быгыа суохтаах.

Улуу көтөр бэйэтэ, санаата кэлэн, ол бэриkkитин ылар буоллаҕына — ылыа, суох буоллаҕына — суох. Ыллаҕына, аны үс хонон баран, эмиэ күн кылахаачыйа тахсыта тус собуруу, бэйэтин дойдутун диэки көтөн күпсүйүөхтээх. Ол үс- хонук иһигэр эһиги кинини тутунан даҕаны араабылааман! Аскыт-үөлгүт тобоҕун, ууну-хаары даҕаны, таһырдыа тобуман! Кинини олох көрбөтөх-билбэтэх курдук туттун!

Ол сүөһүгүтүн көтөргүт көрбөт сиригэр астаарын!

Сарсыарда оџонньордоох эмээхсин эрдэ туран, били, оџус гыныха буолар Маџаас кунанчааннарын, оџох сырдыгар дьыиџэ киллэрэннэр сүүһүн охсон сүлэн, астаан кэбистилэр.

Этиллибитин курдук, күн кылахачыйа тахсыта, сүрэхтээх быарын алтан хобордооххо ууран, бастын сэргэлэрин үрдүгэр анньан кэбистилэр. Ньахсаан ойуун, кыыраар таһаһын-сабын кэтэн, уотун айах тутан баран, тахсан, хотой олорор тэнкэ тиитин диэки хайыһан туран, кыыран илгиһиннэ, араастаан ааттаста-көрдөстө. Онтон уотугар киирэн, үрүн тунах аһын кута-кута, алгыс алџаан намылытта. Тиһэџэр, аан таһыттан кэтэџэриин орон диэки түөрэх быраџан кыыратта. Дьолго, оџонньордоох эмээхсин кэлтэгэй хамыйахтара, хойуостаннаан тийиэн, олоро түстэ, мунныха-ханнах хамсаамахтаан баран, тохтоон хаалла. Үөрүү-көтүү буолан, ойуун үлэтэ-хамнаһа итинэн бүттэ. '

Аны, күн орто ааһыар диэри дьыиэгтэн быкпакка, улуу көтөр бэриги ыларын дуу, ылбатын дуу, күүтүү буолла. Ол эрээри, саһардыы кэтэһэ санаан эрдэхтэринэ, алтан хобордоох тон чигдигэ суулан, ланкыныыр тыһа иһилиннэ. Ким да тугу да диэбэккэ, истибэтэх кулгаах буоллулар, оџонньордоох эмээхсин күлүктэригэр имнэнсэн кэбистилэр.

Күн орто ааһыта, тахсан көөртөрө хобордоохторо эрэ түөрэ түһэн сытар, уурбут астарыттан тооромоһу да хаалларбакка, көтөрдөрө барытын мэлитэн кэбиспит.

Сарсыныгар Ньахсаан ойуун махталы-баһыбаны кытары дойдулаата. Дьыиэлээхтэр кыра эт, арыы биэрэн ыыттылар. Араас кэпсээн тарџаныа, саат-суут буолуо диэн кырдыџаастара ханна да кэпсээн оностуо суох буолан барда.

Оџонньордоох эмээхсин дьэ сэк буоланнар, алдыархайтан быһаһаммыт курдук санананнар, санаалара көнөн, аны, болдыохтоох үс хонуктары күүтэр аатыгар бардылар. Ол устатыгар тойон кыылларын көрдөллөр да көрбөтөџө буолан, ханна барарын-кэлэрин кыһастаспакка, дьөрү кини туһунан ахтыһан да көрбөккө, бүтэйдии, бэйэ-бэйэлэриттэн санааларын кытары кистэһэ сырыттылар.

Үс хонуга туоларын сарсыардатыгар Микииппэр оџонньор, аһаан-сиэн эрдэ бүтэн баран, күн тахсарын күүтэн, чаархааннарын бэрийбитэ буолан, соруйан таһырдыа тахсыбата. Муус түннүгү күн уотун тымныы сарадахтара күндээрдэ салаамахтаан эрэллэрин оџонньор төһө да көхсүнэн сэрэйдэр, тахса охсубакка, бэйэтэ бэйэтин кытары мөккүһэн, чингээн биэрэ сатыы олордо. Ол улуу көтөр айанна аттаныытын көрбөтөх да син, аны бостуой, урут-хойут тахсан, кыл

мүлчү үргүтэн кэбиһэн, өлүү буолуо. Кинилэргэ ол улуу дьаалы, санаата кэлэн, мантан салалыннын эрэ.

Офонньор үлэтин бүтэрэн, тахсаары таннан баран, аны өр баҕайы, аҕала сатыы-сатыы, табахтаан бусхатта. Онтон дьэ куобах чомпойун оройугар уурунан, токуччу тарда сылдыар торбос үтүлүгүн ылан, аанын оргууй аһан, аа-дьуо тахсан барда.

Дьаралытан тымныы гынан баран, бэрт ыраас күн үүммүт эбит. Күн тиит төбөтүтгэн арахсыбыта ырааппыт. Офонньор, ону-маны көрө турбахтаан баран, бу хас да хонукка ыга баттаан муннаабыт ыар сүгэхэрин дьэ хаалларан, бэрт чэпчэкилик сананан, холкутуйан үөһэ тыына-тыына, аа-дьуо таптыыр тиитин диэки дуоһуйбуттуу хайыста.

Хайыһаат, сүрэбэ «парк» гына түстэ, бу саныы турбут туох баар бары үтүө санаата, буорах уота күлүм гынарыныы, эмискэ мэлис гынан хаалла. Ол оннугар төбөтүн иһэ бүтүннүү хабыс-хараҥа буоларга дылы гынна, ол харанаттан, бэл, кулгааҕа чункунаата. Өйдөнөн, иккистээн көөртө — алҕаһаабатах. Кыыла буолуохсут, «мин бэйэлээҕи ханна үтэйээри гынабыт»,— диэбиттии, өгөччү туттан, күн уотун түөһүгэр түһэрэн, дьохуннаах баҕайытык дьохсоллон олорор эбит.

Микиишпэр офонньор турбахтаан, тэпсэннээмэхтээн баран, балаҕаныгар төттөрү киирдэ.

— Эмээхсиэн, дьэ табыллыбатахпыт — кыылбыт барбатах.

— Туох да?— диэн эмээхсинэ истээт, соһуйан өрө халаатыы түстэ.

— Барбатах диибин. Олорор. Күн үөһэ ойон ырааппыт.

— О, мун да буолар эбит оҕолоор! Ол хайдах баҕайыный?— эмээхсин, мускуйа олорбут куобаҕын тириитин ньылбэгэр ыһыктан, офонньорун сирэйин-хараҕын көрбөхтөөтө.

— Хайдах баҕайыный диэн. Барбатах буоллаҕа — онон бүтэр!— офонньор, сохсурҕаланан кэбиһэн баран, аан таһыгар турар олоппоһу оһох чанчыгар соһо тардан ылан олорон кэбистэ. Бүк түһэн саната суох олордо.— Туохпут табыллыбатах буоллаҕай? Толукпутун астымматаҕа буолуо дуо?— диэтэ кэмниэ-кэнэбэс, үөһэ тыынан ыла-ыла.

Эмээхсинэ онно тугу даҕаны хардарбата. Олорбохтуу түһэн баран, офонньорун ыххайбыта буолла:

— Чэ, оттон, итиннэ олоруон дуо? Таҕыс! Үлэбин үлэлээ!

Офонньор, кырдык да оннук диэбит курдук, хап-сабар таһырдыа тэп гынан хаалла.

Бу күнтэн ыла Собо уола Микишпэр офонньордоох эмиэ хат эрэйгэ бардылар. Кыыллара күрдүктэн арахпат буолла. Киһини көрдөр эрэ, аны, тиититтэн ыһыктынан кэбиһэн баран, утары көтөн нэмилийэн кэлэр идэлэннэ. Эбэтэр, офонньор киирэн ойбонун тэстэр эрэ, кэнниттэн тийэн онно олоро түһэр. Баһырҕаска ханнык да аһы таһырдыа бэрдэттэрбэт, кэлэн былдыаан ылар.

Сис былыт кэлэн, эбии хаардаан төһө да тымныы хоту түһэ илигин иһин, офонньордоох эмээхсин куттананнар, сүөһүлэрин далга таһаарбат буоллулар. Борооскуларын олох да таһырдыа быктарбатахтара ыраатта, дьиэҕэ уулаталлар.

Кыылларын сылдыар сирэ диэн күрдүк, ойбон уонна тиитэ. Дэн курдук, кыбыыга түһэн олорор буолар. От сыалаан сиир быһыылаах. Онтон атын ханна да сыбарыйбат. Күүннэри-түүннэри үксүн тиитигэр олорон тахсар. Бэйэтэ бултаабыта буолан, кутуйахтаан, куобахтаан айах булунар туһунан өйүгэр оҕустаран да көрбөт быһыылаах. Дьиэлээхтэргэ найыламмыта саарбаҕа суох буолла.

Онон бу кыыл аччыктаан ыксаан, торҕонноотоҕуна, киһини-сүөһүнү былдыа диэн, офонньордоох эмээхсин, сүбэлэһэн баран, албыннаһан, кыра-кыралаан, сэргэ төрдүгэр таһааран, эмиэ ас биэрэр буолан бардылар. Аны кэнникинэн топотоҕуна тиитигэр көппөккө олорунан кэбиһэр үгэстэннэ. Эбии ас таһаардахха, киһиттэн күрэнэн, көтүөн сүрүбүлдьээн, икки кынатын даллаччы быраҕан баран, ойуоххалаан, кыратык сыбарыйан эрэ биэрэр буолла.

Микишпэр офонньор, айыым-харам таайан, бу үөһэ дойдуттан соруйтарыылаах үрдүк ыйаахтаах кыыл соруйан буулаата диэн, санааҕа баттатан, аанһа аһаабат-сиэбэт буолан, биллэ хотторон барда. Ол гынан баран ол кинилэр обургулар уйаларын хаһан моһуоктаабытын өйдүү сатыыр да букатын киирбэт. Арай бара сатаан, балыыр буолуо диэх курдук, санаталаан ылар. Ону, хаттаан, ол дойдуга тахсан, быһаарсан, көлбөрүтүһэн көрөр кэлиэ дуо,— суох буоллаҕа.

Аны, кыһалҕатын онорон, сохсотугар куобах аанһа киирбэт, айатыгар таптарбат, кылыытын көрөр-хайыыр буолан хаалла. «Байанайым кытары хадьырыйда, аанһа буолбат ыал буоллубут»,— диэн биир мунатыһы

үөскээтэ. Кырынаастыыр энин, атын түүлээхтиир кэлиэ дуо — мэлигир. Оҕонньор куобаҕын да быраҕыа этэ да, эбиискэ гынаары ол мунга.

Кыыллара моҕуһа да сүрдээх. Биирдэ эмэтэ куобах биэрдэххэ, барытын мэлитэн кэбиһэн баран, топпокко көрөн олорор буолар. Дьылларын санардыы саҕалаан эрэллэр да, тингэлэрин анара чугаһаата. «Манан буоллаҕына, биһиги биэс-алта сүөһүбүт сыһын сааскыга диэри мэлитиһи»,— диэн эмээхсинигэр этэн көрөр да, анарааныта эрэйдээх тугу гыныа баарай, бэйэтэ нэһиилэ хачыгырайан сылдыарыгар баһыыба.

Оҕонньор хас от-мас тизэйэ бардаҕына, тыҕа сохсотугар, айатыгар таҕыстаҕына, күннүктээн санаата дьийтигэр буолар — хайдах эрэ олордулар буолла, туох да алдьархай тахсыбата ини,— диэн. Тардыллан, хойутаан хааллаҕына, сүрүбэ итийбэхтии-итийбэхтии, оһоҕун үөлэһин кэтиир - кытыаста олорор кыым тахсарын көрө охсоору, уруккутун курдук, эмиэ чоҕо бараммыт оһохтоох дьийбэ тийимээри.

Кэтэһии-мананы бөҕөнөн олорор ыал буоллулар.

Сэтинньи ый эргэтин диэки, күстээх тымнылар түһүтэлээтилэр. Аар тайҕа аҕылас гына тонно.

Биир ыйданалаах сарсыарда, халлаан сырдыан иннинэ, эмээхсин таһырдыа тахсаары өлөр хаһытын түһэрдэ. Оҕонньор муннаах оһоҕун отто туран, онно ойон тахсыбыта, эмээхсинэ охтон балаҕанын сабараанньатыгар быардыы түһэн баран, тураары ырычаахтаһа сатаан эрэр эбит.

Сап-салыбырас буолбут киһини оҕонньор нэһиилэ өйөөн киллэрэн оронугар сытыарда. Эмээхсин эмиэ уруккутун курдук, сүрүбэ хамсаан, эрэй бөҕөнү көрөн, үс-түөрт хонукка суорҕанна-тэллэххэ «лип» сытан турда.

Бастаан утаа наар: «Балаҕаным үрдүттэн...» диирэ, кэлин арыый кэнээн баран, кэпсээбитэ, били кыыллара балаҕаннарын үрдүгэр хоммут эбит — сэрэйдэххэ, үөлэс сылааһыгар тартаран буолуо,— халҕан тыаһыттан соһуйан, балаҕан үрдүн хаарын бүтүннүү суулларан, эмээхсин үрдүнэн бу көтөн барыйан тахсыбыт. Онтон уолуйан, эмээхсин сиргэ умса баран түһээхтээбит.

— Адьас, бу баҕайы сиэри, манаан олорон, үрдүбэр түстэ дии санаатым,— диэхтиир сарсыннытыгар, тыгыласты-тыгыласты.— О, эчи, хас мунун! Сүрэх да бааһа буолан өлүүһүбүт. Хор, саатар, кини киһини соһуппат гына сылдыан бэрт буоллаҕа, күнүс да куттуура сөп этэ, киниэхэ.

Микиишпэр оҕонньор оһоҕун барытын эргитэ санаата бу күннэргэ. Ийэтэ сүүрбэ иккитэ оһоломмута үһү. Онтон иккиэйэх эрэ ордон хаалтара.

Балтынаан. Балта туспа улууска, эргэ тахсан барбыта быдаарыйда. Сураба, абыях сыллаабыта өлбүт курдук этэллэр. Хас да оҕолордоох үһү, бадаба. Ийэлээх аҕата Микииппэр отучча саастаабар, ыал буолбутун кэннэ, биир сылынан быысаһан өлбүттэрэ. Ол аата түөрт уонча сыл буоллаба. Онтон ыла бу өтөххө эмээксининээн иккиэйэбин олоролор.

Бу дойдуга, үрүйэ-харыйа быһыгар, от элбэхтик үүнэр. Онон, үлэни-хамнаһы кыайар эрдэбинэ, урут үгэннээн, кыралыын-улаханнаын сүүрбэччэбэ чугаһыыр сүөһүлэнэ сылдыбыта. Бу билигин, аччаан алта-сэттэ сүөһү хаалан турар. Кыайбат-хоппот дьонно ол да сөп. Сааһыгар бэдэрээккэ да киирбэтэбэ, бэдэрээккэ киһи кэпсэпитэ да суох. Бэйэтин бэйэтэ хоп курдук көрүнэн, баччаба кэллэ.

Сага былаас кэллэ, хамначчыттар былаастара дэһэ-дэһэ сүпсүгүрэллэр. Ол Микииппэр оҕонньорго туох буолуой — кини хамначчыттаабатах киһи, кини былааһа буолбатах. Былырын сайын, нэһилиэккэ киирэ сырыттабына, ыһыран ылан, сага тойонно киллэрэ сылдыбыттара. Онтукалара, Торулла уолун уола Намыын эбит этэ. "Оҕонньоор, баайдартан үчүгэй сирдэрин былдыаан ылан, кыра-хара дьонно түнэтэн эрэбит. Эйиэхэ сир наада дуо, хайа баҕарар алаастан, хочоттон биэриэ этибит", - диир. Ол сирдэри ылан, кини тугу гынаы, хаһан кыайан оттоору дуу, хайаары дуу? Киниэхэ бэйэтин сирэ элбэх. Бэйэтин иннин көрүннэбинэ, ол да сөп киниэхэ, кырдыбаас киһиэхэ.

Онто кыайтарымаары гынна быйыл ити. Танара, атабаастаабыта дуу, хайаабыта дуу — оҕону киниэхэ анаабатах. Эмээксинэ урут үстэ оҕолоно сылдыбыта, үһүөн өлбүттэрэ. (О, кэннэки оҕото, үчүгэй да барахсан этэ...) Онон эмээксининээн кинилэр өллөхтөрүнэ, бу өтөх манан эстэр. Танара, оннук атабаастаан баран, аны итэбэс буолан, бу туора дойду кыылынан накаастатан эрдэбэ. Бу кыыл, бачча булан баран, хайаан даһаны тугу эрэ онорон арабара буолуо. Эмээксинин ити, куттаан икки, соһутан икки, суорбан-тэллэх киһитэ онорон эрэр. Бэйэтин — оттон, атабаастаабыт буруйдаах кини ааттаах дии — хайдах дьаабылыыр. Тыыннаахтыы тобулута тонсуйан өлөрөр дуу, хайыыр. О, киһи эрэйдээх, олоодобуна олодор. Кырдыар-буорайар сааһыгар, маннык эрэ өлүүгэ-чааска тиксиэм диэбэт этэ.

Бу кыыл буулаабатаба буоллар, туох да муна-тана суох, нам-бааччы олоруох дьон...

Биирдэ, күн кириитэ, оҕонньор атын аһата сырыттабына, тойон кыыла, хайдах эрэ дьигис гынан хамсаан ылла, үөһэнэн, балабан диэки, биир сири

тонолушпакка, инсэлээх баҕайытык тобулу көрөн олорбохтоото, онтон биирдэ «дук» гынан баран, олорор мутугуттан кынатын сараппытынан, соботохто аллара ыһыктынан кэбистэ, сиргэ чугаһыах курдук гынан иһэн, өрө охсон ылла уонна ол курдук, үөһэлээбэккэ эрэ, көтөн налынны турда. Офонньор өйдөөбүтэ кыыла балаҕантан эмээхсин кини киэһээни аһылыгын уура тахсыбытын көрөн, ону кэтэһэн олорон, киниэхэ утары көппүт эбит.

Хотой босхолообутугар өрүсүһэн, Микииппэр офонньор, тонуу хаары кэһэн, тэнкэ тиитигэр тийдэ. Өөр одуулаан турда, тэйиччинэн тула эргийдэ. Бу өйдөөн көрдөбүнэ, кырдыбыт, баараҕадыбыт да эбит тэнкэ тиитэ. Лабаалара бадьырыттан, бу суоннарын, бу модорооннорун. Бэйэтэ, хайдах эрэ, өлбөөрөн, өһөн хаалбыт курдук, көмнөххө баттатан, бэл, нүксүйбүккэ дылы буолбут. Урут оо, сыбыдыал, намчы-нарын да курдук саныыр этэ. Кырдыыга кини эмиэ бэринээхтээбит. Тойон кыыл ол иһин буллаҕа кинини. Көһүөркээбитин, баараҕадыбытын иһин, уруккутун курдук, дылыгыр, имиллэбэс эбитэ буоллар, кинини булуо, сөрүөстүө суоҕа этэ.

Собо уола Микииппэри эмиэ кырытыннаран, атаҕастаан кэлэн олордоҕо, бу тойон бэйэлээх кыыл. Эдэрин, эрчимин үрдүгэр сылдыра эбитэ буоллар — ону билиэ, толлуо, торуллуо этэ.

О, кырдыахтаабыккыт, Собо уола Микииппэр офонньор, тэнкэ тиит доборгунаан иккиэн!

«Кытта кырдыбыт тэнкэ тиитим!»— офонньор, иһиллэр гына ботугураан баран, аа-дьуо, умса туттан, кыбыытын диэки салланнаата.

Ити курдук, офонньордоох эмээхсиннэ, күүс өртүнэн үөһээ халлаантан түһэн кэлэн, хос айах адаҕата соннонон кэбистэ. Аны, бу сиэмэх кыылы бу дойдуттан ыта сатыыр туһунан санаабакка, хайдах эмэ гынан этэннэ кыстаатар, өлүүнү-алдьархайы таһаарбата буоллар диэн, ол кыбыстытыгар ылардылар. Онон, эттэрин-астарын харыстаабакка, ааттаһар-көрдөһөр икки, айах тутар икки аатыгар бардылар. Көтөрдөрө ол аайы эр ылан, киһиэхэ кыһаммат, бэл диэтэр, аска инсэрдэбинэ, дыһа ааныгар кытта кэлитэлиир буолан истэ.

Ахсынны ый аан-тумарык тымныта, сылаас хааннаах бийин ыбылы харбаан, тийэн кэллэ. Хотойдоро, түүнүгэр үөлэс төрдүн сылаас тыныттан араһат буолла. Киэһэ-сарсыарда аһырыгар, киһи эрэ буоллар, били, урукку бэйэлээх дохсун, хоноҕор көрүнэ уурайан, аччаан-түүрүллэн, төбөтүн саннын иһигэр ныкыччы тардынан, илибирии-салыбыры олорор буолан хаалла.

Эмээхсин ону көрдөбүнэ, сэтэрии санырын быһыгар, ханна эрэ ыраах, дууһатын түгэбэр, бэйэтигтэн да кистээн, аһыны кыыма кылам гынан аһар. Оттон тэйдэр эрэ, «син кинигтэн ордуга суох, холоон да эрээригин»,— диэх, курдук абалаах санаата хат күөдьүйэн киирэр.

* * *

Ол эээри офонньордоох эмээхсингэ ол хорсун кыыл бэйэтин уһундук сэнэттэрэ барбатаҕа.

Куолутунан, эмээхсин биридэ сэргэтин төрдүгэр кыылын киэхээнни аһылыгын илдьэн ууран баран, муус уураар лаабыһыгар барыан иннинэ, улахан мууһу көтөбөн киллэрээри, урут балаһанын аанын тэлэччи аһан, бэлэмнээн кэбиспитэ. Онуоха тойон кыыла бокуойа суох, көтөн сабыкычыйан кэлэн, аһылыгар кыһаммакка, балаһан иннигэр сабдыс гына олоро түспүтэ уонна икки кынатын токуруччу өрө ыйаан таһаарбытынан, сүр баһайытык моонньун уһатан умса дьүккүйэн баран тиэтэл үлүгэринэн түөрэ-маары үктэммэхтээн, аһаҕас аан диэки дьулуруйбута. Икки кынатын уһугунан дьэ сабараанньатын таарыйыахча буолан иһэн, онтуларын хомуйа тардаат, икки атаһынан тэнгэ ортотугар биридэ дугунан ылаат, аан боруогар тийэн, «лып» гына олоро түспүтэ. Аһыйах чыпчылыһы түгэнэ, дьэ иһин эриличчи көрөн ылаат, кини бэйэлээх, кынатын сараппытынан балаһан ортотугар биридэ ыстанан кэбиспитэ оҕордук даллайбытынан туран эрэн атаһын үрдүгэр чээчэлээн, дьэ иһин сыныһан көрөрдүү, аа-дьуо биир эргири онорбута, онтон толору оттуллубут көмүлүк оһох уота, өрө бургучуйа олорор туман курдат, уна орон сыһаһатын сырдаттаҕа буолуо — «мин аналлаах миэстэм бу баар эбит» диэбиттии, танара олоһун аннынан, ол үрдүгэр ойон тахсыбыта. Сонно тутта, эргичис гына, уот диэки хайыспыта уонна баһыырдаах тумсун үөһэ соһус туһайан, көрөн эрилиннэтэн кэбиһэ-кэбиһэ, хамсаабакка ол курдук, соруктаах аһаннык олорунан кэбиспитэ.

Эмээхсин тутта кыылын кэнниттэн сүүрэн киирэн, аанын сабаат, оһох чанчыгар тымтык тыһа олоһу офонньорун кэннигэр түһээхтээбитэ. Микииппэр офонньор, эдэр эрдэһинэ, тыа кыылын кытары эт илиитинэн киирсэр, киһи сорсуннааҕа, сүрэхин иһиэрэ билигин да баар эбит, өлөр-хаалар күннэ үс бүк киирбэтэ, дьэ, ити буоллаһына, хайабыт буолар диэн, уһун молайо быһаһын бобо харбаабытынан өттүк баттанарды, сутуругун ньылбэгэр ыһа баттаан, умса нөрүйбүтүнэн, итини барытын, сүүһүн аннынан, саһата суох, одуулуу олоһу.

Баһырҕас сааһын үгэнигэр сылдыар ыт, тайаҕы даҕаны, эһэни даҕаны куттаммакка үрэр бэйэтэ, бу тынырахтаах дуоланыттан этэ салайан, остуол анныттан ойон тахсан, иччитигэр сөрүөстүбүтэ. Онтон эр ылбыт дьүһүнэ буолуо, арҕаһын түүтүн адаарытан, ньылбыйыаһынан ньылбыйан, орҕууй сыбдыйан, сана «ыалдыкка» чугаһаан, ыраахтан туран, моонньун ууннара-ууннара, сытырҕаан көрбүтэ. Онуоха анарааныта, кини диэки хайыһан да көрбөккө эрэ, хантайбытынан олорон, баһын хамсаппытыгар, кутуругун кумуйбутунан, оһох кэннигэр түһэн хаалбыта.

Ол курдук, бу дьэиэ иһигэр ким да тугу да гыммакка, таалан, бэйэ-бэйэни кэтэсирэн, балачча кэмнэ бары хамсааһын тохтоон хаалбыта.

Кэмниэ-кэнэҕэс оҕонньор, сибигинэйэ соҕус гынан баран, кытаанахтык эмээхсинин соруйбута:

— Бар эрэ, таһаарбыт аскын киллэр!

Эмээхсин тугу диэн булбакка, мээнэнэн чугуруннаамахтаан баран кэннин хайыһа-хайыһа, таһырдыа дьөгдөрүс гыммыта. Ити икки ардыгар хам сыста охсубут хобордоохтоох аһын киллэрэн, оҕонньоругар уунан баран, саната суох, күүтэн турбута.

— Ити курдук тутан туруон дуо — ириэр!— Оҕонньор аа-дьуо хамсатыгар табах уурунан барбыта. Хататын сардырҕатыан саараатаҕа буолуо, туран тымтык ылан, табаһын онон уматыммыта. Олоппоһугар төттөрү олорон баран, эмээхсинин диэки хайыспакка эрэ: «Хайа, ирдэ дуо? Ирбит буоллаһына, көтөргөр илдьэн биэр!»— диэбитэ.

Эмээхсин, хобордоохтоох аһын түөһүгэр ыга тардан, таах салҕалыы турбута.

— Аҕал эрэ, ыл!— диэн оҕонньор, быһаһын этэрбэһин айаҕар анһан баран, хобордооһу эһэ охсон ылан, күөйэ соҕус хааман, тойон кыыл иннигэр илдьэн, орҕуудук остуол атаһын аттыгар, сиргэ уурбута.

Тойон кыыл, хап-сабар ыстанан түһэн, аһаабытынан барбыта. Биэрбит астары Манаас кунанчаан этэ этэ. Мээнэ маһыалаабакка, кыра-кыратык быһыта тыытан, бэрт чэбэрдик, өр аһаабыта. Сотору-сотору тохтоон, иһиллээбит курдук буолара, туох эмэ тыаһы иһиттэһинэ, ол диэки тонолушпакка, өр одуулаан олорон баран, ол тыас хос хатыламматадһына, оччоһо биирдэ аһаан барара. Бүгэн баран, миэстэтигэр ойон тахсан, олорунан кэбиспитэ, кичэллээх баһайытык, тумсун ыраастаммыта. Онтон түүтүн сахсатан кэбиһэн баран, моонньун быкыччы туттан, оһох үрдүн одуулаабытынан, тугу эрэ тойоннуур курдук, өр хамсаабакка олорбута.

Офонньордоох эмээхсин, ботур-ботур кэпсэтэн, уна диэки кэлбэккэ, киэһэ аһылыктарын ханас диэки аһабытгара. Аһахтара баара дуо, истэригэр ас барбатаҕа. Утуйалларын саҕана, кыылларын тахсаарай диэн, кэтэһэ санаан көөртөрө да, онтукалара, хата, тахсар диэки санаабакка олорор быһыылааҕа. Хам-түм турулус гына көрөн кэбиһэ-кэбиһэ, утуктаабыт курдук, бэрт нам-бааччы олороро. Хайыахтарай, ол курдук, көтөр кынаттаах сиэмэбин кытары биир дьиэҕэ утуйан туралларыгар тийбиттэрэ. Дьиэлээх ааттаах дьон, тахсан биэриэхтэрэ дуо, ама, төһөтүн да иһин. Ол гынан баран, ааннарын хатаан кэбиспиттэрэ. Утуйар танастарын ханас оронно көһөрөн, онно утуйбута буолтара. Офонньор, өй булан, халын тымтыкка туос кыбытан бэлэмнээбитэ, ыксал күн тирээтэбинэ, уотунан куттаары, быһаҕын сыттыгын анныгар уктубута — онтон атын көмүскэнэллэрэ туох кэлээхтиэй? Ынах ыырдаахтара, ат аһатардаахтара — ол курдук барыта хаалбыта.

Түүн хайалара да харахтарын симмэтэхтэрэ, утуйан хаалбыт кыылы, аны бостуой, уһугуннаран, уйгуурдан иэдээн буолуо диэн, кэпсэппэтэхтэрэ, табахтаабатахтара даҕаны.

Сарсыарда офонньор эрдэ баҕайы оһобун оттубута. Көтөрдөрө, бэҕэһээ киэһэ хайдах олорон хаалбытай да, ол курдук олорор эбит — сылайар, көһүйэр диэни билбэт баҕайы буоллаҕа буолуо.

Аһыылларыгар ас биэрэн көөртөрүгэр кыһаллыбатаҕа. Кирири-тахсыы буолтугар да, бэрт долгуйбатаҕа. Онон, бу курдук, дьиэттэн төрүт быкпакка күннэри-түүннэри манаан олоруох баҕайы дуу диэн, ордук чаҕыйа санаабытгара. Киһи баарыгар-суобугар — хотонноро, сатаан бардахха дьиэлэрин кытары силлэһи — онно киирэн сүөһүлэри аймаан турдаҕына көнүлэ. Ону манаан таһырдыа быкпаттарыгар тийээллэр.

Онон, бэркэ саарыы, мунаахсыһа олордохторуна, дьиэ иһэ күндээрэ сырдаабытыгар, көтөрдөрө, арай, хайдах эрэ, көрөн-истэн хамсаан киирэн барбыта. Офонньор ону бэлиэтии көрөн, тийэн, дьиэ аанын тэлэччи аспытыгар, кыыллара сулбу ыстанан түһэн, даллайа-даллайа эмиэ хаадьараннаан, таһырдыа тахсан барбыта. Тахсаат, ахтыбыт курдук, тиитигэр тийэн, хатана түспүтэ. Күн тахсыыта, сарсыарда аһылыгын таһааран биэртэрин уруккутун курдук, көтөн кэлэн, охсон кэбиспитэ.

Онтон кыһын тойон кыыллара бэйэтэ олохтообут ити бэрээдэгин кэспэтэҕэ. Киэһэ, лоп курдук борук-сорук буолуута, бэйэтэ кэлэн, ааны астаран, дьиэҕэ киирэн хаалара, онно киэһэ аһылыгын аһыра, сарсыарда, халлаан

сырдаатабына, санаатынан, тахсан барара. Атына диэн, бастакы күнүн курдук, даллараннаабакка, көнөтүк туттан баран, иннэр-таннар түһэн, бэрт көһүүннүк да буоллар, аа-дьуо хааман бадьяалыыра. Дьиэбэ туох да баракааны онорбото. Арай, хас да күн устата, ууга наадыһарын өйдөөбөккө, икки өртүттэн кыра моһуогуруу буола сылдыбыта уонна уна оронно ууруллубут, эргэ кыл сөрүөнү тобулута тонсуйан бараабыта — туохтан эбитэ буолла, кылын дэлби үргээн сиирэ.

Истэ-истэ сурабыттан куттана сылдыяхтааһар, өлүүнү бэйэтин утары көрбүт ордук. Офонньордоох эмээхсин бастакы кутталара мүлүрүйэн, кыыллара дьордойботун билэн, сыһыа аргыһы кэргэнниэ быһыытыбытгара. Хайа уонна бэйэлэрин кэм аһатан, көрөн олорор дьон курдук сананан баартара. Үтүө төрүтгээх кыыл, бэйэтэ да ону аахсар, өйдөөн сылдыар ини дэһэллэрэ. Ол да буоллар, ханныгын да иһин, хаһыс соһус «дьукаах» ыалласпыта.

Офонньор биир суолтан ордук дьулахачыйа саныыра — саас диэки, халлаан сылыһыыта, муунтугуран, торфонноон, киһи биэрэр тон аһын астыммакка, сылаас хаанна суудайыа, - диэн онтон.

Сахалар итэбэллэрин быһыытынан хотой ыалы аанһаба буулаабат. Өлөр, быстар ыалы буулуур. Онон бу кыыллара, офонньордоох эмээхсини тутатына, быйыл кыһын дуу, саас дуу, тобулута тонсуйан, тырыта тыытан барбатаһын иһин, кини бу ыаллаһыыта кэнэбэһин син биир таайыах тустааба. Онон Собо уола аах, биир-икки хонугу этэннэ туораатахтарына, үөрсүбүт курдук буолаахтыыллар да, көхсүлэрэ бүтэйдии сэрэйэ сылдыахтыыр — уһун оту оттообот, аны сириэдийбэт ыал буолбуттарын. Наай гыннар, икки-үс сыл бараахтыыллара дуу, суоһа дуу!

Куһаһан ыарыыга булларбыт киһи, ыарыытын дьонтон кистээн муннанар. Син ол тэнэ, офонньордоох эмээхсин, бу дьаабылланан олорорбутун туора дьон билбэтэллэр,—диэн, ол эрэйигэр ылардылар. Аны алһаска ким эмэ тийэн кэлэн, тыл тарһанан бу өлөргө-быстарга ууруллан, бүтэн баран сылдыар муннаахтар диэн туора хаамыахтара турдаһа — син биир куһаһан өлүүнэн өлбүт дьон, быстах, уларсыкка туран сылдыалларын курдук. Уонна, тынырахтаах кыылга буулатан өлүү диэн, сахаларга саат-суут, бэйэ симиэрдигэр өлүү буолбатах. Кырыыстан өлбүт тэнэ. Үйэ тухары дьон сибигинэйэн, кэпсээн оносто сылдыахтара турдаһа.

Онон, оџонньордоох эмээхсин, биир эмэ хононо-ыалдыт тийэн кэлиэ диэн, аны ол кыбыстыгыгар бардылар. Оччоџо «дыукаахтарын» хайдах кистииллэрэ, туох диэн, тутунан толунан куоталлара биллибэт.

Хата, ону дьолго, сааскыга диэри бу үрэх баһын ким да өнөйбөтө. Сааһыары, ыаллыы улуустарыттан сылдыар, биир сылгыһыт киһи чэйдээн ааспыта, тиэтэйэн, хоно сорумматаџа. Онон, отгон-мастан тардыһан, ичигэс буолуутугар биллибэккэ-көстүбэккэ тийээри гынныбыт диэн, эмиэ үөрээхтииллэрэ.

Саас, тымныы арыый уџараабытын кэннэ, Микииппэр оџонньор Аабылаан сиһин биир аппатыгар сааһын аайы куйуурдуур кыракый тыымпы оџолооџор сүрэџэ батарбакка тахсан, биир ойбону тэһэн, биирдэ-иккитэ сиир ньаџара балыгы ылан, киэһэлик дьиэлээн иһэн, сыарџатын сытар маһы үрдүнэн ыытаары, адарайын быһыһынан биир мутук хорос гынан, куйуурун тоџо тардан кэбистэ. Абаккатыгар оџонньор, төннөн тийэн, ол мутугу тосту үктээри гыммыта, мутуга көрдөххө синньигэс, хашпыт гынан баран, бөџө буолан биэрдэ, тыылан биэрэ турар. Оџонньор үктээн көрдө да туһа тахсыбата, «Туох сатананый, доџоор, оннооџор хотой...»— диэн иһэн, ол санаатыттан соһуйан, чиккэс гына көнө түстэ, «бэйи, мин бу туох буоллум»,— диэххэ айылаах, сирин-уотун эргиччи көрбөхтөтө, онтон мутугун хаалларан, ылан эргим-ургум көрөн баран, тииккэ өйөһнөрө уурбут куйуурун быраџан, сыарџатыгар олоро түстэ да, атын муоһатын илгиэлээбитинэн барда. Муус анһан-хайаан, тиритиэр диэри үлэлээн баран, сыарџаџа олорон, дьагдыайа быһыытыһан испитэ — билигин бүтүннүү уу билик буола охсубут. Оџонньор, чомпойун быатын сүөрэн, бэргэһэтин сэгэччи аста, хаста да сөрүүкүү сатаан, салгыны эџирийэ-эџирийэ, үөһэ тыыммахтаата.

Уу, быданнааџы да суолу киһи өйө төбөтүгэр хатаан сылдыар буолар эбит. Кини уончалаах уол эрдэһинэ дуу, өссө кыра эбитэ дуу, саас, ылааны буолбутун кэннэ курдук өйдүүр, аџатын батыһан, эмиэ бу тыымпыга, куйуурдуу кэлсэ сылдыбыта. Онно баран иһэн этэ дуу, кэлэн иһэн этэ дуу, сэрэйдэххэ, бу суол буоллаџа буолуо, аџатынаан дьиктини көрөн тураллар. Ханан эбитэ буолла, билигин өйдөөбөт, тыаттан ыла быллаардардаах сыырдаах биир үрүйэни өнөс гыныларыгар, үрдүлэригэр, халлаан хайа барарга дылы гыммыта да, оччотооџу кини санаатыгар этин этэрин курдук, сүрдээх тыас таннары сатыылаан түспүтэ. Хантас гынан, көрө биэртэрэ, биир сүүнэ улахан көтөр, кынатын кыптыыйдыы туттан баран, тааһы бырахпыт курдук, аллараа

ыһыктынан түһэн иһэр эбит. Үрүйэ быллаарыгар, бэрт аһыйах лабаалаах, чаллах баһайы, хаппыт тиит турара. Ол тиит биир төргүү мутугар кэлэн, кини көрдөбүнэ, кытах түөһүнэн кэтиллэн, мутук нэһиилэ уйан, өрө биэтэнэли түспүтэ. Көтөр, ыстанан кэбиһэн баран, хаттаан өрө көтөн тахсан, үүт-үкчү маабыннытын курдук мээчиктэнэн түһэн, кытах түөһүнэн саайылларын кытары, мутук тостор тыаһа сүрдээх хатаннык «лас!» гыммыта. Санньыс гынан түһэн испит сүнкэннээх мутугу кытаахтаата кытаахтаабытынан сүүнэ көтөр, ыарырбатан, кынаттарынан харса суох далбаатанан силлигинэтэн, санньы собуус тус арбаа диэки көтөн бидилийбитэ. Ону көрөн кини, аһатын кэннигэр сыарбаһа олорон, хаары суруйа испит быыкаа чыпчахайынан өрө даллах гыммыта. Кыайыа суох буолан гыммыта дуу, киниттэн үргүбүтэ дуу — көтөр, мутугун ыһыктан кэбиһэн баран, туһулаан испит сирин диэки көтөн быластыы турбута. Аһата кини дьээбэлэммитин көрбөтөбө.

— Хотой! Араайа, уйа туттаары сылдыар быйыылаах.

Онно илдээри гынан баран, кыайбата ити. Оо, үтүө көтөр, барахсан! Дьэ, кэлин интигэтин сорунан илдээр оҕо буолуо. Хайаан да илдьиэбэ. Биниги эрэйдээхтэр, тылбытынан араастаан чууп-чаап диэн сылдыахтыбыт да, ити көтөр саһа суохпут ээ. Дьэ, туох кинитэ ити үлүгэрдээх суон мутугу тоһутуой? О, сүрдээх өй-мэйии, доһор! - диэбитин өйдүүр.

Хор, онтун, төһө үлүгэрдээх сыл ааспытын кэннэ буолуой, ити куйуурун тоһо таттарбыт мутугун кытары астаһа туран, өйдөөн кэллэбэ үһү. Кини энин энин буолар.

Көр эрэ, ону өйдөрүгэр туһут эбит буоллахтара. О, өрддөөбүнү да умнубат кыайардар буолаллар эбит! Чахчы олоҕо-олоҕо! Аабылаан сийинээһи уйа бу суолтан чугас. Онно, ити аата, сана тутта сылдыахтаабыт эбит буоллахтара. Алта уонча сыллааһыта. О, бэйэбэр дылы, кырдыһас, ытык көтөрдөр эбит. Чээн, барахсаттары да! Сана ыал буолан, сана дьийэ-уот тэринээри оносто сырыттаһтарына... орой мэник уол... Кырдык, буруйдаах эбиппин. Баһар, кырдык, уйалара табыллыбакка, сылын аайы биирдии эрэ оһону көтүтэллэрэ буолуо. Хомойуохтарын хомойоохтуулар. Мин эмиэ, бүччүм сиргэ сана балаһан туттубутум буоллар, баһар, оһолорум тыыннаах буолуо этилэр. Аһам оһонньор, бу дойду наһаа өтөхсүйдэ, сана сиргэ сана дьийэ-уотта тэрин диирин истибэтэбим. Ол айыы көтөрдөрө барахсаттар үнсүөхтэрин үнсээхтииллэр. Буруйдаахпын эбит. Чэ, ол, онорбут буруйбун-айыбын, боруоһанан көрүүм, оттон. Онорбут суолбар эппиэттэтэн эрэллэр эбит. Сөп!

Тоџо оту-маһы тумнубат, оройбунан харахтаах буолан үөскээбиппиний! Саамай сөп!

Собо уола Микииппэр оџонньор, итинник саныы-саныы, ытамньыйа истэ.

Оџонньор эмээхсинигэр уота-күөһэ умуллан, сүргэтэ тостон тийидэ.

— Дьэ, эмээхсиэн, күн-хаан кэлбит, үтэхэм туолбут эбит. Үөлээннээбим, Ньахсаан ойуун кырдыаҕас, билэн-көрөн, кырдыгыҥ этээхтээбит эбит. Ону бу, бугун кэлэн, сана өйдөөн быһа сытыйдым. Быыкаа оџо сылдыаммын, бу улуу көтөрдөр уйа тутта сылдыалларыгар түбэхэммин, кырдык, кинилэри моһуоктаабыт эбиппин. Ол иһин да, үөһэни Үрдүк айыылар алҕаһыахтара баара дуо! Билэн-көрөн олордохторо эбээт! Онон, бу кыылбыт үөһэнилэр соруудахтарынан биһиэхэ адаҕыйбыта чаччы эбит. Бачча булан баран, хайаан даҕаны, өһүн-сааһын ситиһэн арахсара буолуо. Буруйдаах-айыылаах киһини, миигин сорсугар ини. Эн кытаат, өлбүтү үтүктүбүт суох, санааҕын хамсаппакка сатаан көр.

Оџонньор сарсынны күнүгэр оронуттан турбата. Быйыл кыһын, урукку дьыллардааҕар, тосту быһа түспүт кырдыаҕас киһи, ыараханлык оџутта. Аһы аһаабат, тоһоџолоон онто-манта быһа-хайа баран ыалдьара эмиэ биллибэт. Көннөрү төбөтө дыҥ курдук буолар уонна сэниэтэ букатын суох, илиитэ-атаҕа нукаай курдук. Онуоха, киһи дьиктиргиирэ диэн баар — тугу да гыных санаата кэлбэт, аһы түһүөн, кыратык сэргэхсийэн, олорон ылыан, таһырдыа да кыратык эмэтик тахса сылдыан букатын баҕарбат, сытыан, маннык тугу да гыммакка, туохха да кыһаллыбакка, туох да туһунан санаабакка, сиртэн-халлаантан арахсан, сытыан, сытыан эрэ баҕарар.

Аҕыйах хонук иһигэр Микииппэр оџонньор киһи билбэт гына уларыйда, нэһиилэ таһырдыа наадатыгар эрэ өйөнөн-тайанан тахса сылдыар киһи буолан хаалла.

Биирдэ оронугар эмээхсинин ыңыран ылла:

— Дьэ, эмээхсиэн, Опсуос! Дьэ, хайдах буолаҕын? Отун-маһын бүтэрэ кэллэ. Мин аны өрүттүбэт киһи буоллум быһыылаах. Ити улуу көтөр санаатын ситэр буолла. Кини дьибэҕэ киирдэр эрэ, икки көхсүм хараҕа тобуллан түһээри гыналлар. Түүннэри итиннэ манаан олорон, мин көхсүбүн дьөлө одуулуур дуу, ханнык эрэ. Мин тыыммын иһиллээри бу дьибэҕэ дугуйдаммыт эбит быһыыта.

Сүөһүгүн-аскын, истэри-тастары, бэйэн көрөн, аны ол үрдүгэр миигин ыарыылаан сатаан сааһаабат буолаҕын, мантан саас. Дьэ, туох сүбэтин булабыт? Үөлээннээххэр, Настыяйа эмээхсингэ киирэ сылдыарын дуу. Били,

тыла суох уолларын доҕор биэрэллэрэ буоллар... Толугун, оттон, сыл таһааран баран, биир бургунаскын биэрэн көрөө инигин. Биитэр, мин балтым дьонугар тийэн көрөрүн дуу?

— Чэ, бээ-бээ, оҕонньоор! Мээлэ ону-маны тыллаһыма. Баҕар, танара көмөлөһүөбэ. Мантан антах, халлаан итийэн бардабына, бэлэм оту-маһы, кыра-кыралаан, бэйэм да таһынаа инибин,— диэн эмээхсинэ буолуммата.

Биирдэ, тымныы иккис муоһа тостубутун кэннэ бастакы ылааны күннэртэн биирдэстэригэр, эмээхсин күнүс сүөһүлэрин уулатан таһааран, баайталаан баран, таһыттан, хайдах эрэ, эгди буолан, айманан киирдэ:

— Оҕонньоор, таһырдыа ити, сэргэбит үрдүгэр туох манана сытарый? Эн тахса сылдьан көрбөтөбүн ини?

— Суох,— дии түстэ, оҕонньоор, хайдах эрэ, ис-иһиттэн сэнээрэн. Эмээхсин таһыттан биир муус-манан кырынааһы салыбыратан киллэрдэ.

— Хайа, бу кырынаас дуу?— диэн, оҕонньоор соһуйан олоро түһээхтээтэ. Кырынааһы, төбөтүттэн өрө ыйаан олорон, кубархай, унуох илиитинэн, түүтүн таннары имэрийбэхтээтэ.

— Чээн, бу барахсаны! Сып-сылаас сылдыаахтыыр. Бу, көтөрбүт аҕалан уурдаба дии. Көр эрэ, биир да сиринэн тэһэ харбаан, хаан таһаарбатах ээ.

Оҕонньоор көмүскэтин иһигэр быһаҕас түспүт харахтара чабылыннаан, сирэйэ-хараба сырдаан, кэтэбиттэн тардыстан баран, балаҕанын үрдүн одуулуу сытта.

Дьэ, итини хайдах өйдүөххэ сөбүй? Ити аата, туох буолар быһыытай? Аһапчыккыт, көрбүккүт-истибикиит манньатын диэн, харда биэрэр быһыыта буолуо дуо, ама? оннук буолуо дуо?.. Тоҕо сүрэй? Эбэтэр сылаас хаанна наадыйан, сиэри бултаан аҕаалта эбитэ дуу? Аны, онтун иэстээн, кыһыран туран, дьэ алдьархайы онорор дуу?

Микиишпэр оҕонньоор, төһө да араастаан таайа сатаатар, мунаардар, ити иккиттэн бастакыта буолуон олус баҕарда. Уонна ис-иһиттэн, тоҕо эрэ сүрдээбин долгуйда, үөрдэ.

Тойон кыллара ол түүнүгэр дьиэбэ хоммото. Өһүгэтгэхпит дуу диэн, биир санаа буолла. Аны, баран хаалла дуу диэн, хайдах эрэ суохтуох курдук буолан, сарсыарда тураат, тугу да гыных иннинэ, кинини көрүү буолла. Көтөрдөрө тиитигэр суодаллан баран, эр-лунха олорор.

— Барахсаны көр эрэ! Ити аата, кыһынны тымныы хонуктары аһардым, сылаас кэмнэ тийдим, түксү сөп буолла, эһигини мэхэйдээмиим диэн,

санаатынан тахсан биэрдэбэ дуу?— офонньор быһа үөрдэ-көттө, була сатыы-сатыы, тойоннуу сатаата.

Киһи эрэйдээххэ кыра да наада — Микииппэр офонньор кыылын итинник быһыытыттан санаата көнө, сүргэтэ көтөбүллэн, кыра-кыратык мин иһэр, таһырдыа чэччилии түһэр буолла. Арыый буолаат, санаата батарбата, күүһүнэн кэриэтэ, туһахтарын кэрийэ табыста.

— Сохсобун кыайан өндөтөрүм суох. Отгон, бачча турбут киһи, ат сыарбатыгар олоро сылдьан, хандаалары баҕас көрөө инибин, доҕор. Туох кыраатаҕай! Хата, аара, Анхай аппатыгар, бэрт орохторго түбэхэн, үнүр хас да экчиргэни бырахпытым. Онтубун кыайан кэрийэrim саарбах. Ээ, ол иннибит да буоллахтарына, суор обургу туруорбатах кыыл буолуо.

Тымныйбат гына ыгыччы таннан, сүһүбүм хамсыыр диэн, сыарбатыгар эрдэ лабыччы олорон баран, атын эмээхсининэн ыттаран, офонньор тыатыгар тахсыбыта баара, арай, сотору баҕайы төннөн киирдэ. Эмээхсин, балбаах балбаахтыы сылдьан, ону көрөн, куттанан кыбыыга утары сүүрэн тийдэ.

— Хайа, туох буоллун?

— Төннөн киирдим, эмээхсиэн. Чэ, ол, хандаалаах куобах, эспит да буоллабына, ханна барыан туран көрдүн. Үөн-көйүүр тыыппат кинини,— офонньор, атын баайан баран, сыарбатын диэки ыйда.— Көр эрэ, итини.

Эмээхсин көрө түспүтэ сыарбаҕа тыыннаах куобах харааччы көрөн баран, кэлгиллэ сытар эбит.

— Ыы, бу эрэйдээби, эмиэ тоҕо муннаатаххыный да?

— Санарба!— диэтэ онуоха офонньоро, сүр таайтарыылаах баҕайытык.— Анхайым аппатыгар тийэрбин кытары... бу чэрэллэн олоорохтуур эбит. Бэйэбиттэн тыаһырбаан туран, ининнэ быһыылаах. Били көтөрбүт баар ини? Сылаас «миин» иһиэ этэ буоллаҕа, кини даҕаны.

Офонньордоох эмээхсин, куобахтарын кыбынан, кыбыыларын эргийэн, тэнкэ тииттэригэр чугаһаатылар. Тойон кыыллара, муодарбаабыт курдук, таннары көрөн эрэлиннэтэ олордо. Офонньор, эмээхсини тэйиччи, тыа өтгүн күөйтэрэ ыгтан баран, сыһыы диэки хайыһыннаран, куобаҕын ыһыктан кэбистэ.

Куобаҕы көрөөт, тойон кыыл соһуйбут курдук, дьүккүс гына түстэ. Онтон көрдө көрбүтүнэн оргууй төбөтүн өрө өндөттө, ол кэнниттэн сушту одуулаабытынан, соҕотохто таннары ыһыктынан кэбистэ.

Куобах муннаах, бастаан ойуолаан чыраахтаһан иһэн, хотой түһэн иһэрин көрдө да, ньычаахтас буолан хаалла. Хотой буоллабына, түһүөхчэ буолан иһэн, тоҕо эрэ, өбүлү баттаата да, куобаҕы эскирэппэккэ, оҕонньор чугаһыгар кэлэн олоро түстэ. Саараабытты, дугдуннуу-дугдуннуу куобах диэки, оҕонньор диэки көрбөхтүү олордо.

— Ыл, тут-тут! Харбаа! Эскирэт!— диэн, оҕонньор, ыйа-ыйа, куобах кэнниттэн сүүрбүтэ буолла.

Онуоха хотой обургу, даллах гына түстэ да, сиртэн соччолоох өндөйбөтө даҕаны, аҕыйахта ыстаналаан дабыкыччийан тийиэн, куотан ньохоолообута буола сатыыр куобах муннаах үрдүгэр хатана түстэ.

— Ыы, бу барахсаны, көр эрэ! Ыйытар, көнүллэтэр курдук гынар ээт,— диэн баран, Микииппэр оҕонньор, икки тойон эрбэхтэрин сүһүөбүнэн, хардары-таары хараҕын соттумахтаан ылла.

Хотой, анар атабынан, куобах сирэйин бүүрэ харбаан ылла, анарынан агдатын батары харбаата. Куобах эрэйдээх «һаах!»— да диэбэккэ хаалла. Бэйэтэ буоллабына, икки кынатын саратан, кутуругунан сиргэ тайанан, айаҕын кып-кытаччы атан, тылын чороччу таһааран баран, ол курдук хамсаабакка, эт-этин барытын күүрдэн, кыбдыгыры-кыбдыгыры, олордо. Харахтара удаһыннаах өс-аас уотунан килэпэчиһэ умайдылар.

Ол да гыннар, куобаҕа тыһанан көбүөхтүү, атаҕын тырах-тырах тэбиэлии сытта. Хотой, агдакатын харбаабыт атаҕын сыҕарыс гыннаран лаппыйан харбаата, онтон астыммата быһыылаах, ол атабынан тэбэн саайда. Тыас тыһа күүскэ баҕайы «лас» гынна, куобах ибигири түстэ. Сиэмэх иккистээн тэбэн «лас» гыннарда.

Оҕордук өр баҕайы тыһаабытынан олордо. Куобаҕа кэм даҕаны тыһанан бычыахтыыр. Хотой, онуоха, хос-хос иккитэ субуруччу тэбэн лаһырҕатта. Куобах, дьэ ол эрэ кэнниттэн, налыйда.

— Хайдах, өлөн биэрбэт баҕайыһый, доҕоор,— диэтэ Микииппэр, төнкөйө-төнкөйө, хотой хас биир хамсанытын болҕойон көрө туран.

Булда өлбүтүгэр, тойон кыыл, сыҕарыс гынан, икки атабынан үрдүттэн үктэннэ, быластаабыт кынатын, холкутатан, кумуйа соҕус хомуччу тарта, түөһүн өтөтөн, кэтэбин түүтүн адаарыччы туруоран баран, кырыктаах үлүгэрдик сабыччы көрө-көрө, халлаан диэки хантайан олорон, хаста да субуруччу хатан, кимиэллээх баҕайытык, чангырдаан ылаттаата.

Суох, бу бэбэһээни, тонон ибигирии-ибигирии, күрдьүгү кэрийэр, быртах майгылаах кыыл буолбатах, букатын атын кыыл — бэйэтин күүһүн-кыабын билинэр, хорсун-хоодуот бэйэлээх, үтүө, боччумнаах сэбэрэлээх, көтөр кынаттаах бийин сизмэх атамаана олороро.

Хотой ол курдук олорбохтоон баран, кынатын хомунан, төнкөс гынан, куобах төбөтүттэн түү туура тардан ылла. Оҕордук, кини булдун үргүү, астыы хаалла, Микииппэрдээх дьиэлэригэр бардылар.

— Оо, дэлэлээх үчүгэй буолуо дуо, киниэхэ, сибилигин өлбүт, сып-сылаас эти сиир. Аһылыга ол буоллаҕа, киниэхэ. Син биир биһиэхэ алаады минньигэһин тэнэ,— диэтэ оҕонньор, бэйэтэ бэйэтигэр этэр курдук.

Онтон икки хас күн былгытыран, хаардаата. Оҕонньор, тибии-хаһы буолаары гынна диэн, ыксаан, мөлтөх да буоллар, биир сарсыарда от тизэйбитэ буола барда.

Эмээхсин күнүскү чэйин чэйдиэх курдук буола сырыттабына, арай, таһырдыа Баһырҕас иккитэ-үстэ "мон-мон" диэтэ. Сотору буолаат, таһыттан икки бөтөнкөлөспүт уолаттар, бүтүннүү хаар-сиир буолан, көтөн түстүлэр. Биирдэһин эмээхсин биллэ, Тараҕай Силип уола Дьарааһын оҕо эбит.

Уолаттар айаас атынан кэлбиттэр, онон апһыт илиһиннэ, мантан киэһэ төннөбүт диэннэр, от сураһан, аттарын кыбыыга илдээн аһаттылар. Оппуос эмээхсин, эт ыһаарылаан, ыалдыттарын чэйдэттэ.

Кэпсээн-ипсээн, сонун бөбөлөөх ыалдыттар буолан биэрдилэр, Оҕонньору сурастылар, бэйэлэрин комсомолецтарбыт диэн, атыннык ааттаннылар. Сүрүн наадалара диэн, айааһы таарыйа, оҕонньорго биир илдьити аҕалбыттар. Ону, аны, дьахтар эр киһини кытары тэн бырааптаммытын быһыытынан, эмээхсингэ этилэр. Биһиги улууска эрэ буолбакка, Саха сирийн бүтүннүүтүн үрдүнэн хотон балаһантан араһан эрэр үһү. Онон нэһилиэк ревкомун (кинээстэрин аныгы аата буоллаҕа ини) соруудабынан, үс сис олохтооҕо Муоскун Микииппэр Кынаачайап, (Ити Собо уола аах сурукка киирэр ааттара буолуохтаах) быйылгы күһүнү ааспакка, хотонун балаһаныттан араарыахтаах. Ол соруудабы кини толорбот күннээх эбит буоллабына, ыстараапка тардыллыахтаах. Чэ, быһата, эмээхсин оҕонньоргор ити курдук тириэрт диэтилэр.

Онтон да атын элбэх элбэҕи, дьон-сэргэ олобун-дьаһабын эһин кэпсээн, кутан-симэн, кум-хам аһаан баран, ыалдыттар баһыыбалаан-махтанан,

халлаан, тибээри гынна диэн айманан, таһырдыа тэп гынан хааллылар. Оппуос эмээхсин, өй булан, сорох ыаллары сураспакка да хаалла.

Арай, онтон утаакы буолбата, Дьарааһын оҕо икки харабын өрө көрөн, абылаан-мэнилээн, сүүрэн киирдэ.

— Эмээхсиэн, таһырдыа, далгыт кэтэбэр, хотой кыыл кэлэн, түһэн олорор. Оҕонньор саата ханна баарый?

Балаҕаны эргим-ургум көрөн элэпэччитээт, сэбиргэнэбэ анныллан турар оҕонньор сынтараалкатын, талах олоппоско салҕанан, батарантаастары байдары сулбу элитэн ылла.

— Хантан кэлбит кыыл буоллаҕай? Баччаларга, собуруу дойдуттан көтөн кэлэн, уйатын хаардаан барааччы дииллэрэ. Онтукалара кырдык буоллаҕа дуу?— Дьарааһын оҕо, саа быылын үрэн бурҕас гыннаран, булгу баттаан, иһин өгөс гынан көрөөт, элэс гынан хаалла. Оппуос эмээхсин, туох диэбин булбакка, тэпсэнни туран хаалахтаата.

Сотору саа тыаһа сатараата. Өр буолбата, уолаттар тойон кыылы тутан нэлибирэтэн киллэрэн, эмээхсингэ көрдөрөн, үөрэн-көтөн, оҕонньор саатын хайбаан табыстылар. Чуучула онорон баран (ол аата туохтара буолла), улуус киинигэр, ханнык эрэ суукка киллэрэн биэриэх буолаллар.

Эмээхсин, үөрүүн даҕаны, хомойуон даҕаны билбэккэ, харааччы мунаан хаалла. Бастаан утаа, алдьархай буолла, бу орой мэник уолаттар үрдүк халлаантан ыйаахтаах улуу кыылы өлөрдүлэр, айыыны онордулар, танара кырыһыгар түбэхэр уолаттар буоллулар — диэн санаа баара. Аны, ону эшпэтэх, сэрэспэтэх, саа биэрбит кини бэйэтэ буолан хаалла. Сааны тоҕо биэрбиккиний диэн, оҕонньоро кэлэн мөҕөр буолуохтаах. Аны, ол бары булкуур санаатын умна охсон, көтөрүн аһыйан быһа сытыйан барда. Төһөгүн да иһин, быһыыта, куһаҕан санаата суох, туһалаппытын өйдүүр, үтүө көтөр барахсан...

Собо уола Микииппэр оҕонньор, сыра-хара бөҕөнөн, быыкаа чөкөөнү сыарҕатыгар ууран, Соморой оҕуһун ойоҕолуу миинэ ланкырдатан иһэн, уолаттары дьиэтиттэн чугас собуус көрүстэ. Айаас ат сүгүн туран биэриминэ, аанһа кэпсэтиннэрбэтэ. «Сорудабы эмээхсинниттэн баран иһит»,— диэн буолла.

— Оттон төннөннүт, набылыччы собуус, ону-маны сэхэргии түһэн барбаккыт дуо?

— Ээ, суох, кэбис! Суолбутун хайыы-үйэ тибэн эрэр дии. Бу көлөбүт аны, ыран хаалан, издээни оноруо. Сырдыгы баттаһа, үчүгэй суолга тийэн хаалларбыт,— диэн баран уолаттар айаннатан хоноҕолото турдулар.

Оҕонньор барбахтаан баран ыраахтан, суолга туох эрэ хараара сытарын көрдө. Уолаттар кыайардар туохтарын эрэ түһэрдэхтэрэ диэн тийбитэ — мэлдьитин хоодуоттук хоноччу тутта сылдыбыт, ким даҕаны, туох даҕаны иннигэр сааһыгар төнкөтөн көрбөтөх, удьурхайтан чочуллан оноһуллубут курдук, хаарыан бэйэлээх киил төбөтүн, киһи хомойуох, куһаҕан баҕайытык бүк быраҕан, кыната бурал-сарал баран, суолга умса түһэн, кини хотойо өлөн сытара.

Ол киэһэ Микииппэр оҕонньор тойон кыылын өбүгэлэрин унуохтарыгар таһааран, кэнники көмпүт оҕотун кытары кэккэлэһиннэри, киһини кистиир курдук, буор хаһан, хатырыгынан суулаан, көмөн кэбиспитэ. Маһынан суоран, оҕотун гиэниттэн эрэ намыһах гына кыракый кириэс сыһын туруорбута.

Саллар сааһын хара тыа булдун эккирэтиитигэр бараабыт, сүүрэр атахтаах, көтөр кынаттаах хаана бөҕөнү тохпут, кырдыаҕас, булчут ханнык даҕаны тыһынар тыһыннаах өлүгэр маннык сүгүрүйбүтүн, маннык хараастыбытын өйдөөбөт.

Булчут киһи мындыр хараҕа, өлөн сытар тойон кыылы аан бастаан илиитигэр ылаат, тутта сэрэйбитэ, сыаналаабыта — улуу көтөр сааһыран, бары түүтэ-өнө убаан, киһи сөбүөн курдук, кытаатан, тимир чыллырыыт буолбут, кэтэҕин аһыттан бүлгүнүгэр тийэ сап-саһархай гына ыыстыһан хаалбыт этэ; моонньо, кэлин өртүнэн, саралаан, сарыы буолбут тириитин мыччырыттаҕаһа, киһи этэ тардыах, ынырык баҕайытык ыйданара сылдыра. Көтөр кынаттаах биһин биир улуу, аарыма кырдыаҕаһа Собо уола Микииппэр оҕонньор үрдүк аатыгар, кини доҕор туттан үөскээбит, кытта кырдыбыт тэнкэ тиитин хаххатыгар, өйөбүл, тирэх көрдөөн кэлэн, тыһынын уһата сатаабытын кини өйдөөбүтэ.

Оҕонньор, үлэтин бүтэрэн баран, сыырын түспэккэ туран, таптыыр тиитин көрөн ылбыта. Тэнкэ тиит бараран, сааскы тыалтан бүгүн көмнөбүн түһэрэн, «төһө даҕаны айылҕа сокуона кэхтэргэ, уурайар олохтоох буоларга уураахтаатар, өссө даҕаны силлиэ сипсиэрин, хаар кыыдамын, бэйэ-бэйэбитин өйөһөн, эн биһиги уйбахтыыр кыахтаахпыт» диэн, кинини тэптэрэн биэрэр курдук, буһуруктуйбут халлаан кыһыалыгар бэйэтин чиккэ төбөтүн көнөтүк тутан, эбэрдэлии турара.